

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Fakultə “Maliyyə”

Kafedra “Maliyyə”

Əlyazma hüququnda

Həsənzadə Ceyhun Fikrət

MAGISTR DISSERTASIYASI

Mövzu: «Bazar münasibətləri şəraitində Azərbaycanda sosial sığorta sistemi və onun təkmilləşdirilməsi»

İstiqamətin şifrini və adı:

İİM 010000

İxtisasın şifrini və adı:

İMM 010003 – Maliyyə və kredit

Elmi rəhbər:

i.f.d. M.T. Babayev

Programın rəhbəri:

prof. A.M. Kərimov

Bakı – 2015

Mövzu: « Bazar münasibətləri şəraitində Azərbaycanda sosial sığorta sistemi və onun təkmilləşdirilməsi »

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
FƏSİL I Dövlətin sosial siyasəti və onun reallaşması mexanizmləri.....	6
1.1 Dövlətin sosial siyasəti onun mahiyyəti və vəzifələri.....	6
1.2 Azərbaycanda sosial siyasətin formalaşması istiqamətləri.....	13
1.3 Sosial sığorta və sosial təminatın mahiyyəti və məzmunu.....	21
FƏSİL II Azərbaycanda sosial sığorta və sosial təminatın müasir vəziyyətinin təhlili.....	28
2.1 Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun tərkibində sosial sığorta haqlarının müasir durumunun təhlili.....	28
2.2 Azərbaycanda sosial sığorta xərclərinin müasir durumunun təhlili.....	36
FƏSİL III Dövlətin sosial sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri..	47
3.1 Dövlətin sosial siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	47
3.2 Sosial sığorta və sosial təminatın təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	57
Nəticə və təkliflər.....	69
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.....	73
Xülasə.....	75
Summary.....	76
Referat.....	78

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Sosial sığorta və sosial təminat Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit edilmişdir. (maddə 38): «Hər kəsin sosial təminat hüququ vardır, hər kəs qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, xəstəliyinə, əlilliyinə, ailə başçısının itirdiyinə, işsizliyə görə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminat hüququna malikdir».

Sosial sığorta sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə çox geniş yayılmışdır. Bu bəlkədə qanuna uyğun haldır. Çünki bazar iqtisadiyyatı şəraitində bütün sferalarda olduğu kimi insanla bağlı sahələrdə də risk halları çox olur. Bu riskləri ya azaltmaq, ya da kompensasiya etmək zərurəti meydana çıxır. İnsan xəstəlik, bədbəxt hadisə, yaxud qocalma səbəbindən iş qabiliyyətini itirmək, işsizlik səbəbindən, körpə uşağa qulluq etmə səbəbindən əmək haqqını, ümumiyyətcə hər hansı bir səbəbdən gəlirini itirə bilər. Bütün bunlar və buna bənzər hallar bir qayda olaraq sosial risk adlanır. Ona görə də sosial risklərin, təhlükəli halların kəmiyyətcə qiymətləndirilməsinin, onun baş verə biləcək ehtimalının proqnozlaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu baxımdan magistr işinin mövzusunun çox aktual bir problemə həsr olunduğu aydın olur. Çünki, dövlətin mühüm sosial vəzifələrindən biri əhalinin sosial sığortası və sosial təminatının inkişaf etdirilməsi və daha da yaxşılaşdırılmasından ibarətdir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünə qədəm qoymuş respublikamızda sosial təminatın inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətində əhəmiyyəti tədbirlər həyata keçirməyə başlanmışdır. Bu sahədə bir sıra qanun və qərarlar vasitəsilə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının sosial müdafiəsi və sosial təminatı məsələləri tənzimlənir.

Bütün bu deyilənlər Azərbaycanda sosial təminatın inkişaf problemlərinin tədqiqini zəruri edir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Respublikamızda sosial sığorta xərcləri və onun səmərəliliyinin artırılması ilə bağlı son illər bir sıra elmi tədqiqat işi aparılmışdır. Dissertasiya işində yerli alimlərin elmi yanaşmaları dərindən

öyrənilmiş və istifadə edilmişdir. Ə.C. Müradovun, D.A.Bağirovun, Ə.İ.Bayramovun, Z.Məmmədovun, M.Həsənlinin, S.M.Məmmədovun, M.M.Bağirovun, Ş.Ş.Bədəlovun və başqalarının əsərlərində əhəmiyyətli dərəcədə tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi - ölkəmizdə sosial sığorta və sosial təminatın mövcud vəziyyətinə və inkişaf istiqamətlərini tədqiq etməkdən ibarətdir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı məsələlərin tədqiqi tələb edilir:

- sosial sığorta və sosial təminat kateqoriyalarının araşdırılması;
- sosial sığortanın formalarının nəzərdən keçirilməsini;
- sosial sığortanın prinsiplərinin və sosial sığorta xüsusiyyətlərini tədqiq etməyi;
- sosial sığorta üzrə ödəmələrin növləri və mənbələrinin təhlilini;
- pensiya təminatının (yaşa, əlilliyə və s. görə) təşkilini;
- istehsalda bədbəxt hadisələrlə (istehsal zədələnmələri, peşə xəstəliyi və s.) bağlı ödənişlərin araşdırılmasını;
- işsizliklə bağlı (müavinət, yenidən peşə ixtisas hazırlığı, işə düzəltmə) məsələlərin təhlilini;
- tibbi sığortanın (tibbi yardım, müvəqqəti iş qabiliyyətini itirməyə görə xərcləri ödəmə) sosial sığorta sistemində rolunun müəyyənləşdirilməsini.

Tədqiqat işinin nəzəri və metodoloji əsasları. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarını mövcud iqtisadi nəzəriyyələr, iqtisadçı amillərin bu istiqamətdə apardıqları tədqiqat işləri, çap olunmuş əsərləri, dövrü mətbuatın materialları, maliyyə sistemi, ölkə prezidentinin fərman və sərəncamları, Milli Məclisin müvafiq qanunları və Nazirlər Kabinetinin proqram və qərarları, Maliyyə Nazirliyinin, Mərkəzi Bankın və digər bölüşdürücü nazirliklərin normativ-hüquqi sənədləri və hesabatları təşkil edir.

Tədqiqat prosesində iqtisadi-statistik, statistik-qruplaşma, müqayisəli iqtisadi təhlil, müşahidə və balans metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektini kimi Azərbaycan Respublikasının DSMFdə sosial sığorta, sosial təminat və sosial müdafiə sisteminin fəaliyyəti seçilmişdir.

Tədqiqatın predmetini bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial sığorta xərclərinin səmərəliliyi təmin edilməsi məqsədilə iqtisadi münasibətləri özündə əks etdirən hadisə və proseslərin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məcmuələrindən, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin, Maliyyə Nazirliyinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Mərkəzi Bankın statistik və hesabat materiallarından, eləcə də inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrin Maliyyə Nazirliklərinin rəsmi materiallarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti - tədqiqat prosesində irəli sürülən tövsiyələr sosial sığorta və sosial təminat sisteminin yaxşılaşdırılması işində istifadə edilməklə, tədris prosesində tələblərə yeni nəzəri və praktiki biliklərin verilməsi faydalı ola bilər;

FƏSİL I. Dövlətin sosial siyasəti və onun reallaşdırılması mexanizmləri.

1.1. Dövlətin sosial siyasəti onun mahiyyəti və vəzifələri.

Dünya ölkələri iqtisadi inkişafında müəyyən aspektlərə, istiqamətlərə malikdir: iqtisadi, sosial, hüquqi, mənəvi. Bunların hamısı ictimai münasibətlərin müxtəlif formalarda ifadə olunur. Bu münasibətlərin əsasında azad bazar iqtisadiyyatı və yaxud da dövlət tərəfindən ciddi reqlamentləşdirilmiş iqtisadi proseslər durur.

Məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatı istehsal və istehlak vasitələri üzərində çox mülkiyyətçiliyə əsaslanır. Bu zaman azad rəqabət, - yəni açıq və sərbəst iqtisadiyyat fəaliyyət göstərir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, inzibati-amirlik və bürokratik sistemə nisbətən bazar iqtisadiyyatı cəmiyyətin hərtərəfli inkişafının daha effektiv olmasını təmin edir. Bazar iqtisadiyyatında inkişaf edən ölkələr dövlətin iqtisadiyyatı tənzimlənməsinin müxtəlif vasitələrindən istifadə edirlər.

Təbiidir ki, müasir bazar iqtisadiyyatı cəmiyyət üzvlərinin çoxtərəfli tələbatının ödənilməsinə istiqamətlənmişdir. Bununla yanaşı, sənaye cəhətdən yüksək inkişaf etmiş ölkələr öz vətəndaşlarını dövlətin köməyi ilə sosial iqtisadi proseslərdə müdafiə edirlər. Bu isə sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının mövcudluğu üçün əsas vermişdir.

Sosial bazar iqtisadiyyatı azad rəqabətə, istehlakın sərbəstliyinə və şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı prinsiplərinə əsaslanan təsərrüfatçılıq sistemidir. O, daim iqtisadi səmərəliliyə, kapital tətbiqinə və istehlakın genişlənməsinə şərait yaradır.

Bazar iqtisadiyyatının sosial mahiyyəti iqtisadiyyatda hər hansı nailiyyətin – səmərəliliyin, məhsuldarlığın və s. əhalinin tələbatının ödənilməsinə yönəldilməsidir.

Müasir dünyada sosial-bazar iqtisadiyyatı konsepsiyası bazarda gedən iqtisadi proseslərlə sosial və ictimai tərəqqinin sintezinə nail olunmasıdır.

Sosial-bazar iqtisadiyyatı konsepsiyasının dövlət siyasəti, cəmiyyətin bütövlükdə və iqtisadiyyatın ədaləti strukturunun sosial sistemin dəyanətli-

liyinin artırılması, iqtisadi effektivliyin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə istiqamətlənməsidir. Buna görə də sosialyönlü bazar iqtisadiyyatına kapitalizmə mərkəzləşmiş idarəetmə arasındakı «üçüncü yol» kimi baxılır. Bununla əlaqədar olaraq sosial yönümlü iqtisadiyyatı aşağıdakı kimi izah etmək olar: «Sosial yönümlü iqtisadiyyat iqtisadi sistem olub bütün mülkiyyət formalarının plürealizmi əsasında fəaliyyət göstərir. Vətəndaşların şəxsi azadlığı, bazar rəqabətinin sərbəstliyi, qiymətqoyma və s. əsasında dövlətin iştirakı ilə milli məhsulun əməyə görə ədalətli bölgüsünü həyata keçirir, əhalinin maddi mühafizəsinə zəmanət verir».

Bu tərifdən belə məlum olur ki, vətəndaşların sosial problemlərinin həllində dövlətin rolu yüksəkdir və onun aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməsi məqsəduyğundur:

- ölkədə qanun-qaydanı formalaşdırmaq və saxlamaq;
- daxili və xarici təhlükəsizliyi təmin etmək;
- milli valyutanın sabitliyini təmin etmək;
- sosial infraqstruktura sahələrini inkişaf etdirmək (təhsil, səhiyyə E.T.T. və s.)
- rəqabət mübarizəsi sahələrində qanunçuluğun qorunmasına nəzarət etmək;
- cəmiyyətin aztəminatlı üzvlərinin əmək hüququnu qorumaq və onların sosial müdafiəsinə zəmanəti həyata keçirmək;
- ətraf mühitin qorunması üçün bazar stimullarından istifadə etmək, qadağa və təbləri həyata keçirmək;
- xarici iqtisadi münasibətlərdə, vergi və sosial hüquqların həyata keçirilməsində ümumi qəbul edilmiş «oyun» qaydalarını müəyyən etmək;
- bazar iqtisadiyyatı imkanları çərçivəsində sosial-iqtisadi prosesləri makrosəviyyədə idarə etmək.

Yuxarıda qeyd olunan məsələlərin isə aşağıdakı məqsədlərə nail olmağa imkan verir:

- a) əhalinin həyat səviyyəsinin təmin olunmasına;
- b) qiymət səviyyəsinin stabilliyinin təmin olunmasına;

v) sosial təminat sisteminin fəaliyyətinin ədalətli olmasının dəstəklənməsinə.

Azərbaycan Respublikası ölkədə bazar iqtisadiyyatının formalaşması yolunu seçmişdir və bu Konstitusiyada qeyd olunmuşdur. Konstitusiyada göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası – sosial dövlət olub, siyasətini vətəndaşlarının hərtərəfli inkişafına istiqamətləndirmişdir. Bu məsələlərə nail olmaq üçün aşağıdakı problemlərin həlli zəruri sayılır:

- hüquqi dövlət yaratmaq;
- korrupsiya və inhisara qarşı qəti mübarizə aparmaq;
- milli valyutanı möhkəmləndirmək;
- büdcə kəsirini azaltmaq;
- aktiv investisiya siyasəti aparmaq;
- kiçik biznesi dəstəkləmək;
- məhsul keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün zəruri şərait yaratmaq;
- investisiyalar üçün əlverişli mühiti formalaşdırmaq;
- əhalinin sosial müdafiəsi proqramını hazırlamaq.

Bu məsələlərin həll edilməsi üçün proqram tərtib olunmalı və həmin proqramda islahatların keçirilməsinin strateji məqsədləri və sosial yönümün istiqamətləri öz əksini tapmalıdır:

- a) əmək sferası və əmək münasibətləri;
- b) əhalinin məşğulluğu və kadr siyasəti;
- c) əhalinin miqrasiyası;
- ç) sosial sığorta;
- d) pensiya təminatı;
- e) əhalinin sosial müdafiə sistemi;
- ə) uşaqların, gənclərin, qadınların, ailələrin sosial müdafiə sistemi;
- f) sosial sfera sahələri.

Həmin proqramda həmçinin sosial siyasətin regionlar üzrə istiqamətləri də öz əksini tapmalıdır.

Dövlətin daxili siyasətində mühüm yeri sosial siyasəti tutur, onun tərkib hissəsidir.

O, insanlar arasındakı münasibət formalarının sosial proseslərinin kompleks tənzim olunmasını əhatə edir.

Sosial siyasət iqtisadiyyatın təmərgüzlənmiş forması kimi insanların tələbatını, sosial qrupların marağını ifadə edir.

Sosial münasibətlər insanların bir-biri ilə əlaqəsi prosesində yaranır və bu müxtəlif formada ola bilər:

- a) sosial qruplar arasında;
- b) siniflər arasında;
- c) millətlər arasında;
- ç) sosial qrup daxilində, sinif və millətlər daxilində;
- d) ailə və ailə daxilində.

İnsanların həyat fəaliyyətinin şəraiti – maddi və mənəvi nemətlərdən və onun inkişafı üçün zəruri olan fəaliyyət sferasından ibarətdir və bu sahədə dövlətin bütün siyasəti bir-biri ilə əlaqədardır.

Cəmiyyətin inkişafı üçün iqtisadi və sosial siyasətin arasında dialektik vəhdət var. Bu isə öz konkret ifadəsini aşağıdakılardan tapır:

a) iqtisadi siyasət öz son nəticəsində insanların maddi və mənəvi həyat səviyyəsinin durmadan yüksəldilməsinə xidmət edir;

b) sosial siyasət isə insanların maddi nemətlərə olan tələbatını ödəmək məqsədini daşıyır.

Beləliklə, bir siyasət nəticə, o biri isə ilkin sayılır. Sosial siyasətin tam reallaşması üçün aşağıdakı prinsiplərə əməl olunması məqsədəuyğundur:

1. İnsanların iqtisadi sərbəstliyi, sahibkarların, maddi əməyin, həmkarların hüququnun tanınması.

2. Bazar tənzimləyici roluna etibar edilməsi (tələb, təklif, qiymət, rəqabət).

3. Bazar oyunlarının seçilməsi, onun qaydalarına əməl olunması, sosial iqtisadi həyatın tənzimlənməsində dövlətin rolu.

4. Əmək qabiliyyətini itirmiş və az təminatlı əhaliyə dövlət qayğısının gücləndirilməsi. Əmək qabiliyyətsizlərə kömək məqsədi ilə əmək qabiliyyətlərinin daha çox yüksəlməsi

5. Dövlətin ictimai həyatında və istehsalın idarə olunmasında işçilərin iştirakı.

Sosial bazar iqtisadiyyatında dövləti sosial elə formalaşmalıdır ki, birincisi, öz kapitalına görə əhalinin gəlirlərinin artması təmin olunsun, ikincisi, cəmiyyətin iqtisadi və sosial məsuliyyətinin artırılması yolu ilə himayədarlıq aradan qaldırılsın, üçüncüsü, əhalinin sosial müdafiəsi mexanizmi yaradılsın.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının sosial siyasətinin strategiyası və taktikasında aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

1. Əhalinin həyat səviyyəsinin hiss olunacaq dərəcədə yaxşılaşdırılması.
2. Əhali məşğulluğunun effektiv təmin olunması.
3. Ölkədə konstitusiya hüququna əməl olunması.
4. Sosial siyasətin ailəyə istiqamətləndirilməsi.
5. ölkədə demoqrafik situasiyanın normallaşdırılması.
6. Sosial infrastrukturanın əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılması.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı zəruri şəraitin olması məqsəduyğundur.

1. İnsanların əmək aktivliyinin yüksəldilməsi və istehsalın inkişafının stimullaşdırılmasının əsas amili kimi, əhalinin pul gəlirinin onun əmək fəaliyyətindən asılılığının təmin olunması.

2. Vergi qanunçuluğuna əsasən gəlirlərin ədalətli bölgüsünün həyata keçirilməsi.

3. İnvestisiya fəaliyyətinin sosial proqramların həyata keçirilməsinə istiqamətlənməsi.

4. Düşünülmüş məşğulluq siyasətinin aparılması – bir tərəfdən işsizliyin azaldılması, digər tərəfdən isə artıq işçi qüvvəsinin yaranmasına maneçilik törədilməsi.

5. Aztəminatlılara istiqamətlənən vəsaitin ünvanlılığının güclənməsi.
6. Ailələr, qadınlar və cavanlar üçün dəyərli həyata səviyyəsinin yaradılması.
7. Sosial sığortanın rolunun yüksəldilməsi.
8. Sosial infrastruktura sahələrinin stabil maliyyələşdirilməsi.

Bu məsələlərin həllində ölkənin illik ümumi daxili məhsulun artımının rolu əhəmiyyətli və böyükdür. Bu baxımdan respublikada ümumi daxili məhsulun artım dinamikası diqqəti cəlb edir.

Cədvəl 1

1992-2014-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında ümumi daxil məhsulun dinamikası. mln man.

İllər	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
ÜDM	4,82	31,42	374,68	2133,8	2732,6	3158,2	3440,6	3775,0	4718,2

İllər	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
ÜDM	5315,6	6062,5	7146,5	8530,2	12522,5	18037,1	26815,1

İllər	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ÜDM	40137,2	34578,7	41574,7	50100,0	53995,0	54740,8	58568,9

Cədvəl məlumatlarının təhlili göstərir ki, Respublikanın ümumi daxili məhsulu 1992-2014-cü illərdə nəzərəcarpacaq dərəcədə artmışdır. Ümumi daxili məhsulun adambaşına düşən payı 2001-2014-cü ilə nisbətən təxminən 11 dəfə çox olmuşdur. Bu respublikada sosial sferanın inkişafı müsbət göstərici sayıla bilər. Bu göstəricilərdən aydın olur ki, adambaşına düşən ÜDM həcmi də artmışdır. Bu da əhalinin sosial durumunun yüksəlməsindən xəbər verir.

Dövlətin sosial siyasətində bir sıra mühüm istiqamətlər nəzərdə tutulur. Cəmiyyətdə gedən sosial problemlərin tənzimlənməsi aşağıdakı yollarla həyata keçirilir:

1. Ailələrin şəxsi istehlakı və gəlirlərin bölgüsü siyasəti.
2. İctimai sosial tələbata dair siyasət.
3. Əhali və işçi qüvvəsinin təkrar istehsalına dair siyasət.
4. Cəmiyyətdə «az təminatlı əhali qrupun» dəstəklənməsi siyasəti.
5. Sosial infrastruktura sahələrinin inkişafına dair siyasət.

Ailənin şəxsi istehlakı və gəlir haqqındakı siyasətinin əsas məzmunu əməyin stimullaşdırılmasını, gəlirlərin əməklə ölçülməsini, təminatlı əmək haqqı sistemini, əmək haqqının əsassız yüksəldilməsinin qarşısının alınmasını, əmək haqqının minimum səviyyəsinin təmin olunmasını, müddətli əməyin qorunmasını və s. əhatə edir.

İctimai sosial tələbata dair siyasət minimum istehlak tələbinin təmin olunma mexanizminin işlənilməsi və hazırlanmasıdır. Az təmin olunmuş ailələrin yaşayış minimumu problemi birinci yerdə durmalıdır. Dövlət əhalinin yaşayış minimumunu təmin olunmasının qayğısına qalmalıdır. Bu siyasətə həmçinin səhiyyə, bədən tərbiyəsi, idman, təhsil, mədəniyyət, incəsənət, təbiətin qorunması və fundamental elmin inkişafı daxildir.

Məşğulluq və əmək siyasəti – yeni iş yerlərinin yaradılması, müəyyən xidmət sahələrinin fəaliyyətini, məşğulluq fondunu, işsizliyə görə müavinətlərin verilməsi proqramının hazırlanmasını əhatə edir.

Az təminatlı əhali qrupunun dəstəklənməsi siyasəti aşağıdakıları nəzərdə tutur:

1. Təqaüd sisteminin daima təkmilləşdirilməsi:
  - a) təqaüdçülərin yaşayış minimumu həddində təminatı;
  - b) istehlak qiymətinin yüksəlməsi ilə əlaqədar olaraq təqaüdlərin indeksləşdirilməsi;
  - c) hər bir işçinin əməyi müqabilində təqaüdlərin hesablanması üçün əmək haqqının müasir səviyyəsinin müəyyən edilməsi;
  - ç) qeyri-dövlət təqaüd fondlarının yaradılması.
2. Əhalinin sosial müdafiəsinin təminatı (ailə və uşaqlara sosial xidmətlər, qoca və əlillərin müdafiəsi, sosial yardımların, təqaüd və kompensasiyaların verilməsi, vətəndaşların sosial dəstəklənməsi).
3. Ailələrin, qadın, uşaq və gənclərin fəaliyyətinin təmin olunması (əhalinin psixoloji və keyfiyyət cəhətdən inkişafı, qadınların və gənclərin siyasi həyatda geniş iştirakı).

Sosial infrastruktur sahələrinin inkişafı siyasət özündə kompleks

tədbirlər sistemini əhatə edir: humanitar sferanın dövlət tərəfindən tam dəstəklənməsi, bələdiyyə məqsədli proqramların üstün sahələrinin müəyyən edilməsi və onlara vasitələrin ayrılması, təhsil, səhiyyə proqramlarının həyata keçirilməsi, onların maddi-texniki bazasının daha da möhkəmləndirilməsi, mənzil-kommunal təsərrüfatının inkişafı və s.

Dövlətin sosial siyasətinin yuxarıda qeyd olunan istiqamətləri, cəmiyyətin həyatında o vaxt praktiki tətbiq oluna bilər ki, bunun üçün xüsusi zəmin yaradılmış olsun.

1.2 Azərbaycanda sosial siyasətin formalaşması istiqamətləri

Sosial siyasət keçid dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf konsepsiyasının tərkibi olub, əhalinin rifahı və onun tələbatının ödənilməsi mənbələrinin tənzimlənməsinə və idarə olunmasına yönəlir. Sosial inkişafa hər bir iqtisadi tədbirin səmərəsi və öz növbəsində sosial təminatla iqtisadi artımın və dayanaqlı və yüksək iqtisadi artım konsepsiyasının amili kimi baxılır. Sosial inkişaf, sosial problemlər, sosial tədbirlər və proqramlar sosial siyasətin əsas dominantı olub, respublikanın iqtisadi inkişafı, onun islahatlar şəraitində tələbatının ödənilməsi və sosial müdafiəsinin konkret yolları ilə reallaşır. Respublikanın iqtisadi inkişafının sosial nəticələri əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində, yeni iş yerlərinin açılması və sosial ehtiyacların konkret ödənilməsi yolları ilə müəyyən olunur. Ona görə də iqtisadi inkişafa sosial tələbat və onun ödənilməsində baş verən meyillə vəhdət halında baxmaqla sosial inkişafın konsepsiyasına makroiqtisadi, makrotarazlıq və idarə etmənin tərkib hissəsi və meyarı kimi baxılır. Sosial tədbirlər makrosəviyyədə tələbatın ödənilməsi imkanları, onların amilləri və təşkilatı idarəetmə tədbirlərinin məcmusu kimi formalaşır. Makroiqtisadi sosial araşdırmalar sosial siyasətin reallaşma obyektləri üzrə və sosial idarəetmə orqanlarının strukturu, həmçinin ərazi, sahə və özünü idarəetmə metodlarının sistemi ilə təmin olunur.

Sosial siyasətin hüququ bazası mövcud qanunvericiliklə hər bir iqtisadi qanunun sosial nəticələrini tənzimləməklə idarə olunur. Sosial sahələrinin

tənzimlənməsi, iqtisadi, təşkilati və hüququ əsasların təminatı ilə həll olunur. Belə ki, sosial sahələrinin ümumi cəhətlərini özündə əks etdirən qanunlar sistemi, xüsusi qanunlar və normativ aktlar vasitəsilə Milli Məclisin uyğun komissiyalarında hazırlanıb parlament səviyyəsində təsdiq olunur. Sosial sahələr üzrə qanunlar həmin sahələrin hüququ təminatı sistemində münasibətlərin tənzimlənməsinə yönəlir. Hər bir sosial sahənin maliyyə əsasları dövlət büdcəsinin təsdiqi ilə həyata keçirilir.

Sosial inkişaf, həmçinin bazar iqtisadiyyatı şəraitində xüsusi vəsaitlər, yerli (bələdiyyə) büdcələri və əhalinin vəsaitləri hesabına da təmin olur. Dövlət büdcəsinin sosial yönlülüüyü onun xərclərindəki sosial sahələrə ayrılan vəsaitlə müəyyən olunur.

Milli Məclis son 5 ildə islahatların hüquqi əsasını yaratmaqla bazar iqtisadiyyatı və dünya inteqrasiyasına daxil olmaq üçün kompleks qanunlar sistemi yaratmışdır. Ölkə prezidentinin təşəbbüsü ilə Milli Məclisə təqdim olunan qanun layihələrdə ölkənin iqtisadi və sosial təhlükəsizliyini, müstəqilliyi yeni bazar milli strukturlarının formalaşması üçün tövsiyələr və konkret qanun layihələri təqdim olunur. Qanunlar vəzifə və funksiyalarına görə istehsal xarakterli sosial siyasətin formalaşması istiqamətlərini və istehlak münasibətlərini hüquqi və fiziki şəxslərin rifahı, əmək şəraiti sosial müdafiə tədbirləri və reallaşma mexanizimləri əks olunur. Sosial qanunlar həmçinin hüquqi münasibətlərin nəticəsi və maddi əsas kimi ədalət prinsiplərini tənzimləmək üçün istifadə olunur. Belə ki, Mülkü Məcəllə, Cinayət Məcəlləsi, hüquqi, fiziki şəxslərin sahibkarlıq fəaliyyətini qorumaq üçün iqtisadi və sosial inkişaf meyllərində və proqnozlarında istifadə olunur. Əmək şəraiti, əmək haqqı, sosial təminat, gəlir vergisi, sosial sığorta, dövlət büdcəsinin proqnozu və istehlak sərbəti, ailə məəcəlləsi və ailə büdcəsi, minimum yaşayış səviyyəsi və ayrı-ayrı sosial sahələrin, təhsil, mədəniyyət və səhiyyəsinin, ekoloji mühitin tənzimlənməsi qanunları sosial inkişafın qanunvericilik bazasıdır. Bu qanunlar sosial inkişafın konsepsiyası, metodologiyası və proqnozlaşdırılması zamanı dövlət, əhali və sahibkarlıq münasibətlərini tənzimləyir. Sosial sahələrin

tənzimlənməsi dövlət sosial siyasətin və iqtisadiyyatın əsas istiqamətləri üzrə həyata keçirir. Əhalinin həyat səviyyəsi istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak mərhələlərinə təsir edən tədbirlərin məcmusu, effekti ilə müəyyən olunur.

Vergi qanunları sahibkarlığın inkişafına stimül yaradır.

Əhalinin gəlirləri maddi təminat və istehlakın formalaşmasının əsas amili olub dövlət büdcəsinin istifadəsi və digər xüsusi vəsaitlərin bölgüsü hesabına formalaşır. Ona görə də gəlirlərin tənzimlənməsi ayrı-ayrı gəlir mənbələrinin əhalinin ümumi gəlirlərinin formalaşmasında rolu ilə qiymətləndirilir. Əhali gəlirlərinin tənzimlənməsi nominal və real gəlirlərin formalaşmasına və dinamikasına təsir edən tədbirlərin bazar iqtisadiyyatı tələbinə uyğunluğu, gəlir, qiymət, istehlak arasında nisbətlərin tənzimlənməsi ilə müəyyən olunur.

Əhali gəlirinin artımı ilə yanaşı dövlət gəlirini tənzimləmək əhali və dövlət arasında qarşılıqlı maliyyə əlaqələri yaratmaq və əmalakdan, kapitaldan və digər resurslardan səmərəli istifadə etmək məqsədilə gəlirin deklarasiyası dövlət quruculuğunun demokratik prinsipləri və gizli iqtisadiyyatın aşkarlanması üçün zəruri iqtisadi idarəetmə mexanizmidir.

Gəlirlərin deklarasiyası əhalinin təminatı səviyyəsinə uyğun olaraq gəlirlərin formalaşması dinamikasına, qanunauyğunluqlarına və gəlirlərin artırılması meyillərini aşkar etməyə yönəltdiyi kimi əhali gəlirini qiymətləndirmək üçün aşağıdakı gəlir formalarını ölçmək vacibdir. Bu metod dövlətin bölgü və yenidən bölgü siyasətini formalaşdırmağa əsas verir.

Məcmu gəlirləri il ərzində bütün mənbələr hesabına əhalinin büdcəsində və istehlakında sərf olunan pul, natural formada gəlirlərdir.

Pul gəlirləri il ərzində əhalinin və onun ayrı-ayrı kateqoriyalarının pul formasında əldə etdiyi gəlirlərdir. 2005-ci əhalinin pul gəlirləri 27%, onun əsas mənbələrindən biri olan orta aylıq əmək haqqı isə 21,9% artmışdır. Nəticədə orta aylıq əmək haqqı 2004-cü ildəki 99,4 manatdan 123,6 manata çatmışdır.

Natural gəlir il ərzində əhalinin xüsusi şəxsi təsərrüfatından, ictimai və kollektiv təsərrüfatdan və digər mənbələrdən əldə etdiyi natural istehlak şeylərinin məcmusudur.

Real gəlirlər il ərzində əhalinin və əhali qruplarının istehlak etdiyi əmtəə, xidmət və mədəni dəyərlərinin pul vahidi ilə məcmusudur.

Gəlir və xərclər balansı makro və mikro səviyyədə əhali və əhali qruplarının gəlirləri və istehlakı arasında tarazlıq üsuludur.

Əhali xərcləri istehlak, yığım, tərpənməz əmlak yaratmaq, dövlət, ayrı-ayrı hüquqi və fiziki şəxslərlə ödəmələr, vergilər yardımlar üçün istifadə olunan vəsaitlərdir. 2005-ci ildə əhalinin pul xərclərinin 70,3%-i mal və xidmətlərin ödənilməsinə yönəldilmiş 29,7%-i isə yığma getmişdir. Mal və xidmətlərlə əlaqədar olan xərclərin 65,8%-i yalnız ərzaq mallarının alınmasına sərf edilmişdir. Ümumiyyətlə, 1995-2004-cü illərdə əhalinin gəlirləri 4,5 dəfə ortaaylıq əmək haqqı 8 dəfə, pensiyaların həcmi isə 6,9 dəfə artmışdır. Bütün bunlar son vaxtlar əhalinin həyat səviyyəsinin xeyli yüksəkliyini bir daha aydın göstərir. Lakin inkişaf etmiş ölkələrdə əhalinin ərzaqla əlaqədar xərcləri olduqca aşağı səviyyədədir. Belə ki, Yaponiyada bu göstərici 18,4%, ABŞ-da 12,3%, İsveçrə 23% təşkil edir. ABŞ-da öz gəlirlərinin 25%-ni ərzaq mallarına xərcləyən əhali yoxsul hesab edilir.

Əhali yığımını gəlirinin əmanət banklarında, evdə saxladıqları hissəsidir.

Əhalinin alıcılıq qabiliyyəti pul gəlirləri ilə məhdudlaşan əmtəə və xidmət çoxluğudur.

Qiymət indeksi əmtəə və xidmətlərin qiymətinin dəyişmə dinamikasıdır. İndekslər, dövrə və hər hansı talon əmtəə və xidmətə görə hesablanır. İstehlakın quruluşu məcmu istehlakın formalaşan mənbələrinə, forma və təşkilati quruluşuna görə strukturunu müəyyən edir.

Hüquqi və fiziki şəxslərin gəlirləri il ərzində istehsalat və xidmət hesablarına əldə olunmalıdır. Əldə olunan məcmu məhsulun bazar qiymətlərinə uyğun olaraq qiymətləndirilməsi dəyərnidən maddi məsrəflərin çıxıldığından sonra əldə olunan hissəsi ilə məhdudlaşır.

Ailənin gəlirləri ailə üzvlərinin əmək haqqı, funksiya, təqaüd, yardımlar, müavinətlər, maliyyə sistemindən faizlər və digər məbləğlər hesabına əldə etdiyi

gəlirlərin uçotu, təhlili, onun mənbələri və xarakteri ilə formalaşmasına və istiqamətlər üzrə istifadəsinə əlaqələndirilməsi yolu baş verir.

Gəlirlərin deklorasiyası xərclərin iqtisadi əsasını müəyyən edir. Gəlirlərin və istehlakın kəmiyyəti, strukturu və tarazlığı nəzarət prinsipini gücləndirir. Əhalinin gəlirlərin vergiyə cəlb olunmasında həyata keçirilən tədbirlər bazar tipli vergilərin strukturunda xüsusi çəkisinin artmasına səbəb olur. Digər tərəfdən az təminatlı əhalinin gəlirlərinin vergiyə cəlb olunan həddi yüksəldikdə onların həyat səviyyəsinin aşağı düşmə meyli azalır.

Sosial sahələrin inkişafının maliyyə əsasının dövlət büdcəsi, bələdiyyə büdcəsi və əhalinin özünün vəsaiti hesabına formalaşması ailə büdcəsini təşkil edir. Ona görə də büdcə sisteminin təkmilləşdirilməsi, əhalinin istehlakı və sahibkarlıq haqqında qanunlar birbaşa, dolayısı yolla əhalinin istehlaka və sahibkarlıq haqqında qanunların sosial inkişafın maliyyə əsasını təşkil edir. Bələdiyyə maliyyəsi əsasları haqqında qanun bələdiyyələrə verilmiş sosial kreditlərin, bankların hesabına xərclərin və daxili borcların azalması hesabına sosial xərclər və sosial müdafiə xərcləri artırır. Vergi yükünün azaldılması, o cümlədən mənfəət, əlavə dəyər, aksiz vergilərin azalması, amma vergiyə cəlb olunan bazanın genişləndirilməsi hesabına vergi gəlirlərinin təmin təmin olunması meyli gözlənilir.

Azərbaycanda iqtisadi artımın və iqtisadi təhlükəsizliyin vacib amili sosial islahatların effektiv təşkili və reallaşmasıdır.

Sosial məsələlər Azərbaycan üçün daha öndə duran inkişaf strategiyası olub, respublikanın daxili imkanlarını, əhalinin sosial vəziyyətini və inkişaf strategiyasını nəzərə alaraq əsas aşağıdakı vəzifələri əhatə edir:

- Əhalinin əmək, istirahət, sosial müdafiə, məcmul, sağlamlığın qorunması, mədəniyyət və mənzil təminatı sahəsində konstitusiya hüquqlarına qərantiya verilməsi;

- Azərbaycan əhalisinin 90%-nin həyat səviyyəsinin aşağı göstəricilərə malik olduğunu nəzərə alaraq hər il artan tempə onların yaşayış səviyyəsinin və həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasının intensiv orta meyillərini təmin etmək;

- Yüksək işsizlik səviyyəsi və iş yerlərinin işçi qüvvəsinin artımına zidd olaraq azalması meyillərini dayandırmaqla, dayanıqlı, effektiv iş yerləri ilə əhalini ödəmək;

- Əhalinin əmlakının və yığımının xüsusi sahibkarların varidatının yığma sərf olunmasına stimül yaratmaq üçün qarantıya mexanizmləri yaratmaq və sosial qanunverici normativ aktları artırmaq;

- Bazar iqtisadiyyatının sosial nəticələrini nəzərə alaraq sosial inkişafın prioritet istiqamətlərini qiymətləndirib, büdcənin sosial məqsədlər üçün xərclərinin düzgün bölgüsünə və onun islahatlarına yönəldilməsini sürətləndirmək;

- Sosial mənbələrdə ərazi, sahə idarəetmə prinsiplərini uyğunlaşdırmaq, iqtisadi idarəetmə mexanizmləri və bütün islahatların effektivliyini sosial artım baxımından qiymətləndirmək;

- Respublikada demoqrafik situasiyanın yaxşılaşdırılması, əhalinin təmin artımı dinamikasında meyillərin normallaşdırılması, ölüm səviyyəsinin azaldılması və əmək qabiliyyətli əhalinin artımı üçün iqtisadi sosial tədbirlərin hazırlanması;

- Sosial infrastrukturun kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərinin bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğunlaşdırılması və əhalinin tələbinin ödənilməsi dərəcəsində rolunun artırılması;

- Əhali istehlakının həcmi və strukturunun inkişaf etmiş dövlətlər səviyyəsində və Milli xüsusiyyətləri nəzərə alaraq optimal istehlak davranışı modelinə uyğun tənzim olunması;

- Əhalinin az təminatlı hissəsinin sosial müdafiəsi və yaşayış minimumu səviyyəsinin yaxşılaşdırılması tədbirlərinin müntəzəm olaraq iqtisadi islahatlar kontekstində istifadə olunması;

- Əhalinin miqrasiyası və respublikaya gələn əhalinin optimal nisbətlərinin və mülkiyyət münasibətlərində yerli burjuaziyanın formalaşması yollarının axtarılması;

- Azərbaycan üçün xarakterik olan sinfin yaranması tədbirlərinin hazırlanması;

- Gəlirlərin səviyyəsində və əhalinin həyat səviyyəsində əmək gəlirlərinin xüsusi çəkisinin artım tempi qərralaşmalıdır. Əmək gəlirlərinin artması əmək aktivliyinin artırır və istehsalın artımına səbəb olur;

- Gəlirlərin bölgüsündə ədalət Prinsipi təmin olunmalıdır. Əhalinin gəlirlərinin mənbələri üzərində vergi nəzarəti təmin olunmaqla yenidən bölgü və əhalinin real istehlakı üzərində dövlət mexanizmi effektivlə təmin olunmalıdır. Gəlirlər və xərclər arasında uyğunluq istehlak ilə əmlak arasında formalaşmış daxili əlaqəni tənzim etmək üçün istifadə oluna bilər;

- Əmək prosesində sahibkarlıq və fərdi gəlirlərin, sosial proqramların, az təminatlı ailələrin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə, büdcədən maliyyələşdirilən sahələrin inkişafına yönəldilməsinə stimül yaradılmalıdır;

- Güzəştlər öz təminatına uyğun istifadə olunmalıdır, az təminatlı əhali qrupları üçün minimum sosial standartlar sistemi tətbiq olunmalıdır;

- Yaşayış minimumunun əhali gəlirləri və istehlakı sistemindən istifadə üçün qanunvericilik bazası möhkəmlənməlidir. Yaşayış minimumunun hesablanması metodikası təkmilləşməli, istehlak strukturunun təkmilləşdirilməsi, xərclərin tənzimlənməsində yaşayış minimumundan istifadə mexanizmi göstərilməlidir.

Əmək haqqı səviyyəsi sosial inkişafın əsas amilidir. Əmək haqqının minimum səviyyəsi üçün qarant sistemi yaratmaqla, onun differensiyası, əməklə əmək haqqı arasında və əməyin nəticəsi ilə onun ödənilməsi arasında uyğunluğu təmin edən prinsiplər işlənməlidir. Əmək haqqı istehlak tələbatının ödənilməsində əsas funksiyanı yerinə yetirən amil kimi tənzim olunmalıdır. Əsas əmək haqqı digər təminat formaları üçün ölçü və ilkin hesab edilir.

Pensiya təminatı əsasında əhalinin bu kontingentinin həyat səviyyəsinə qarantiya qanunçuluq əsasında möhkəmlənməlidir. Dövlət pensiya sistemi əhalinin yaşayış səviyyəsi standartları və büdcə imkanlarının nəzərə alaraq tənzim olunmalıdır. Pensiya sistemi təkmilləşdirilməli və pensiyaçıların həyat tərzini yaşayış minimumu standartları səviyyəsində minimum həddi təyin olunmalıdır. Pensiya minimum səviyyəsi yaşayış minimumu üçün lazım

olan istehlak şeyləri ilə müəyyən olunub və hər il uyğun olaraq indeksləşdirilməlidir.

Pensiya səviyyəsində, əmək fəaliyyəti zamanı qazanılmış əmək haqqı tənzim olunmalıdır. Pensiyanın differensiyası əmək haqqının diferensiyası ilə müəyyən olunur. Pensiyanın verilməsi vaxtında təşkil olunmalıdır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində büdcədən kənar sahə, ərazi və ayrı-ayrı müəssisələrin pensiya fondu olması məqsədə uyğundur.

Pensiya verilməsində yuxarı həddi aradan götürmək, pensiyanın əmək haqqı ilə birbaşa asılılığını xarakterizə edir və pensiyanın stimül yaratmaq funksiyasını reallaşdırır. Pensiyanın təşkilində pensiya fondunun əsas mənbələrinin müəyyən edilməsi vacib şərtidir.

Pensiya fondu əsasən, mənfəət, icbari və könüllü pensiya ödəmələri vasitəsilə əhəlinin gəlirlərindən tutulur.

Səhiyyə sahəsində siyasətin əsas vasitəsi əhaliyə tibbi yardımın həyat fəaliyyətinin sanitariya-epidemioloji şəraitinin yaradılmasını əhatə edir.

Səhiyyə sahəsində siyasətin əsas vəzifələrindən reallaşması bir sıra təşkilati-iqtisadi sosial maliyyə və texniki tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır.

Mənzil tikintisi, bölgüsü və istifadəsinin iqtisadi və sosial problemləri bu sahənin inkişafının siyasətidir.

Mənzil-kommunal sferasında islahatlar sosial islahatların tərkib hissəsi olub, sosial siyasətin bir istiqamətidir. Mənzil-kommunal xidmətində gəlirsiz işləmək üçün mənzil-kommunal sahənin fəaliyyətində yerli və respublika büdcəsinin rolunu azaldıb, istehlakçıların hesabına maliyyələşdirmə prinsipinə keçmək, istehsal güzəştlərindən uzaqlaşmış, aztəminatlı ailələrin təminatı tədbirlərini işləmək vacibdir.

1.3 Sosial sığorta və sosial təminatın mahiyyəti və məzmunu

Azərbaycan Respublikasında mühüm sosial vəzifələrdən biri əhalinin sosial sığortası və sosial təminatının inkişaf etdirilməsi və daha da yaxşılaşdırılmasıdır. Sosial sığorta və sosial təminatın əsasları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsdiq edilmişdir (maddə 38):

- hər kəsin sosial təminat hüququ vardır;

- yardıma möhtac olanlara kömək etmək ilk növbədə onların ailə üzvlərinin borcudur;

-hər kəs qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda xəstəliyinə, əlilliyinə, ailə başçısını itirdiyinə, əmək qabiliyyətini itirdiyinə görə və qanunda nəzərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminat hüququna malikdir;

-təqaüdlərin və sosial müavinətlərin minimum məbləği qanunla müəyyən edilir;

-dövlət xeyriyyəçilik fəaliyyətinin, könüllü sosial sığortanın və sosial təminatın başqa növlərinin inkişafı üçün imkanlar yaradır.

Sosial təminat - vətəndaşların maddi təminatı və onlara xidmət göstərilməsi üçün milli gəlirin müəyyən hissəsi hesabına ictimai istehlak fondlarının yaradılması və istifadəsi prosesində yaranan bölgü münasibətləri sistemidir.

Sosial təminatın və sosial sığortanın oxşar müstəqil kateqoriyalar kimi paralel mövcud olduğunu iddia edənlərin əsaslandırılmamış nöqtəyi-nəzəri ilə razılaşmaq çətindir. Belə ki, onlar, birbaşa dövlət büdcəsindən ayrılan vəsait hesabına həyata keçirilən tədbirləri sosial təminata, sosial sığorta fondunun vəsaiti hesabına həyata keçirilənləri isə sosial sığortaya aid edirlər. Məlumdur ki, birbaşa vəsaitlərdən pensiya fondlarından və sosial fondundan sosial təminata ayrılan vəsaitin xərc istiqamətlərində əsaslı fərq yoxdur, həm birbaşa büdcə təxsisatı hesabına, həm də pensiya fondu və sosial sığorta fondu hesabına yaşa görə, əlilliyə görə, xidmət illərinə görə, ailə başçısını itirməyə görə pensiyalar, uşağın anadan olmasına görə, hamiləlik və doğuşa görə, ölümə görə, uşağa qulluğa görə və sair müavinətlər ödənilir. Fərq yalnız təmin olunanların kontingentindədir. Belə ki, pensiya fondunun və sosial sığorta fondunun

vəsaitindən fəhlə və qulluqçular, elmi işçilər, bilavasitə büdcə vəsaitindən isə hərbi xidmətçilər daxili işlər nazirliyinin, Milli təhlükəsizlik nazirliyinin gömrük orqanlarının rəhbər heyyyəti və digər kateqoriyalar təmin edilirlər.

Ona görə də sosial sığortanı sosial təminatdan asılı olmayan və paralel fəaliyyət göstərən müstəgil iqtisadi kateqoriya kimi hesab etmək nəzəri, həm də təcrübi cəhətdən əsassızdır.

Deməli, sosial sığorta sosial təminatın tərkib hissəsi olmaqla onun formalarından biridir.

«Sosial sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikası qanununda göstəriləndiyi kimi: «Sosial sığorta - bu qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda vətəndaşların itirilmiş əmək haqlarının, gətirlərinin və ya əlavə xərclərinin kompensasiya edilməsinə, habelə itirilməsinin qarşısının alınmasına yönəldilmiş təminat formasıdır».

Sosial sığorta məcburi və könüllü formalarda həyata keçirilir.

Məcburi dövlət sosial sığortası isə götürənlər tərəfindən bütün fərdi əmək müqaviləsi üzrə işləyənlər barəsində həyata keçirilir. «Sosial sığorta haqqında» qanunda nəzərə tutulmuş hallarda digər şəxslər də məcburi dövlət sosial sığortasına cəlb olunurlar.

Könüllü (əlavə) sosial sığorta hüququ olanlar Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, vətəndaş olmayan şəxslər, əcnəbilər, bütün idarə, müəssisə və təşkilatlardır.

Azərbaycan Respublikasında sosial sığortası prinsipləri aşağıdakılardır:

- sosial sığortanın müntəzəmliyinə dövlət təminatı;
- sosial sığortanın ümumiliyi;
- sosial sığortanın işçilərə əmək qabiliyyətinin itirdiyi hər bir halda təminat verməsi;
- sosial sığorta subyektlərinin hüquq bərabərliyi;
- dövlət sosial sığortasının məcburiliyi;
- məcburi dövlət sosial sığortasının idarə edilməsində ictimai təşkilatların iştirakının təmin olunması;

«Sosial sığorta haqqında» qanuna əsasən Azərbaycan Respublikasında sosial sığorta hadisəsi elə bu haldır ki, onun baş verməsi ilə sığorta olunanın sığorta təşkilatından sığorta ödəməsi almaq hüququ yaranır;

- sosial sığorta hadisəsinə aşağıdakılar daxildir:
- pensiya yaşına çatmaq;
- əlil olmaq;
- ailə başçısını itirmək;
- əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi;
- hamiləlik və doğum;
- uşağın anadan olması;
- uşağa qulluq;
- ölüm;
- sanatoriya-kurort müalicəsi zərurəti.

Sosial sığorta hadisələrinin baş verməsindən asılı olaraq vətəndaşlara sosial sığorta fondundan aşağıdakı sığorta ödəmələri verilir:

«vətəndaşların pensiya təminatı haqqında» Azərbaycan Respublikası qanununa uyğun olaraq dövlət pensiyaları;

- könüllü (əlavə) sosial sığorta əsasında dövlət pensiyalarına əlavələr;
- əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinət;
- hamiləliyə və doğuma görə müavinət;
- uşağın anadan olmasına görə birdəfəlik müavinət;
- qanunverçilikdə nəzərdə tutulmuş yaş həddinə çatana qədər uşağa qulluğa görə müavinət;
- dəfn üçün müavinət;
- sığorta olunanların sanatoriya - kurort müalicəsi üzrə xərclərinin tam və ya qismən ödənişi;
- bunlardan başqa, qanunverçiliyə əsasən, sosial sığorta üzrə təminatın başqa növləri də müəyyən edilə bilər;
- məcburi dövlət sosial sığortasına cəlb olunan şəxslərin dairəsi sosial sığorta haqqında qanunla müəyyən edilir.

Mücburi dövlət sosial sığortası ilə əhatə olunanlara aiddir:

- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı;

-Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları ilə vəzifəyə təyin olunan şəxslər:

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən və ya xarici ölkədə Azərbaycan Respublikasına məxsus bütün idarə, müəssisə və təşkilatlarda fərdi əmək müqaviləsi (kontraktı) ilə işləyən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və vətəndaşlığı olmayan şəxslər;

-seçkili ödənişli vəzifələrdə işləyənlər prokurorlar, prokurorun müavinləri və köməkçiləri, prokurorluğun müstəntiqləri; vəkillər kollegiyasının üzvləri; fərdi qaydada sahibkarlıq və əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər;

- dövlətlərarası sazişlərə uyğun olaraq əcnəbilər.

Məcburi dövlət sosial sığortasının vəsait mənbələri. Məcburi dövlət sığortası ilə nəzərdə tutulan ödənişləri tam və vaxtında yerinə yetirmək üçün qanunla vəsait mənbələri müəyyən edilmişdir.

Məcburi dövlət sosial sığortasının vəsait mənbələri aşağıdakılardır:

- məcburi və könüllü (əlavə) sosial sığorta üzrə daxil olan sığorta haqqı;

- dövlət büdcəsindən ayırmalar;

- maliyyə sanksiyalarının və cərimələrin tətbiqi nəticəsində daxil olan məbloğlər;

-sanatoriya-kurort yollayışlarının satışından əldə edilən vəsaitlər;

- bank krediti;

-qanunvericiliyə uyğun əldə edilmiş digər vəsaitin tərkibində məcburi sosial sığorta haqqı (sığorta tədiyyələri) əsas hissəni təşkil edir. Sosial sığorta haqqı sığorta etdirənlərin sığortalanmaya görə sığortaçı təşkilata ödəliyi pul vasitələri. Məcburi dövlət sosial sığorta haqqı əməyin ödəmə fonduna (gəlirə) nisbətən qanunla təyin edilmiş faizlə müəyyən edilir və sığorta etdirənlər (sığorta olunanın) vəsaiti hesabına ödənilir.

Sosial sığorta haqqlarının normaları fəaliyyət növləri, iş şəraiti nəzərə alınmaqla əmək haqqı fonduna nisbətən müxtəlifdir.

Mövcud qanunvericiliyə əsasən məcburi dövlət sosial sığorta haqqları aşağıdakı dərəcələrlə müəyyən edilmişdir:

-bütün işgötürənlər üçün (kənd təsərrüfatı müəssisələri və kəndli fermer) təsərrüfatlarından başqa hesablanmış əməyin ödənişi fondunun 33% miqdarında.

-təsərrüfatlararası kənd müəssisələri, kənd (fermer) təsərrüfatları üçün hesablanmış əməyin ödənişi fondunun 23% miqdarında;

- ev təsərrüfatında muzzdlu işçilərin (ev qulluqçusu, katibə. sürücü və s.) əməyindən istifadə edən şəxslər- hesablanmış onıok haqqının 20% miqdarında:

- Azərbaycan Respublikası MM-nin qərarı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları ilə vəzifəyə təyin olunan şəxslər; seçkili ödənişli vəzifələrdə işləyənlər; prokurorlar, prokurorun müavinləri və köməkçiləri. Prokurorluğun müsləntiqləri; fərdi əmək müqaviləsi (kontraktı) ilə işləyənlər, habelə kontrakt əsasında qulluğa qəbul edilmiş hərbi qulluqçular

- hesablanmış əmək haqqının 1 faizi miqdarında;

-fərdi qaydada sahibkarlıq və əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlar və vəkillər kollegiyasının üzvləri üçün gəlirlərinin 20 faizi miqdarında;

-icarə əsasında nəqliyyat vasitələrində işləyən şəxslər üçün icarədar tərəfindən icarə haqqının 20 faizi miqdarında;

- «Azərbaycan Respublikasında fiziki şəxslərdən gəlir vergisi haqqında» Azərbaycan Respublikası qanununa uyğun olaraq fəaliyyət göstərən şəxslər, aylıq gəlirləri ölkə üzrə ötən rübün orta əmək haqqının:

- 1 mislinədək olduqda - orta aylıq əmək haqqının 10 faizi miqdarında;

- 2 mislinədək olduqda - orta aylıq əmək haqqının 15 faizi miqdarında;

- 3 mislinədək olduqda - orta aylıq əmək haqqının 20 faizi miqdarında;

- 4 mislinədək olduqda - orta aylıq əmək haqqının 25 faizi miqdarında;

- 5 mislinədək olduqda - orta aylıq əmək haqqının 30 faizi miqdarında;

- 5 mislindən yuxarı olduqda orta aylıq əmək haqqının 35 faizi miqdarında.

Müəlliflik qonorarı ödəyən hüquqi və fiziki şəxslər - hesablanmış qonorar məbləğinin 15 faizi miqdarında ödəyirlər.

Məcburi dövlət sosial sığortası üzrə vəsaitlərin tam və vaxtında ödənilməsinə təmin etmək üçün sığorta iştirakçıları uçota alınır. Mövcud qaydaya görə işəgötürənlər təsərrüfat subyektləri kimi dövlət qeydiyyatına alındıqdan, təsərrüfat subyekti olmayan işəgötürənlər fərdi əmək müqaviləsi bağlandıqdan sonra bir aydan gec olmayaraq işçilərin sayı barədə məlumatı sığortaçı təşkilata təqdim etməlidirlər. Fərdi qaydada sahibkarlıq və əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlar isə şəxsən, məcburi dövlət sosial sığortası üzrə sığortaçı təşkilatda uçota durmalıdırlar.

- Məcburi dövlət sosial sığorta haqqını işəgötürən və vəkillər kollegiyası verilmiş sosial sığorta ödəmələri çıxıldıqdan sonra hər ay üçün sonrakı ayın əvvəlində qonorar ödəyən hüquqi və fiziki şəxslər hər dəfə qonorar hesablandıqda, fərdi qaydada sahibkarlıq və əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər hər rüb üçün sonrakı rübün əvvəlində nəğd və nəğdsiz hesablanma qaydasında ödəyirlər.

Sığortaçı təşkilatlar bu sahədə müəyyən hüquqlara malikdir: bütün işəgötürənlərdən məcburi dövlət sosial sığortası üzrə işçilərin sığorta edilməsini tələb etmək; sosial sığorta ödəmələrinin həcmi və verilmə əsasları barədə sığorta etdirənlərdən arayış almaq; məcburi dövlət sosial sığortası qaydalarına sığorta etdirənlər tərəfindən əməl edilməsinə nəzarət etmək; könüllü (əlavə) sosial sığorta müqaviləsi üzrə öhdəliklərin icrasını tələb etmək; qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər hüquqları həyata keçirmək.

Qanunvericiliyə müvafiq olaraq sığortaçı təşkilatların vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- özünün ödəmə qabiliyyətini təmin edən tədbirlər görmək;
- sosial sığorta ödəmələrinin vaxtında hesablanıb ödənilməsinə təmin etmək;
- könüllü (əlavə) sosial sığorta müqavilələri üzrə öhdəlikləri vaxtında və tam həcmdə icra etmək;

- qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər vəzifələri yerinə yetirmək;

-«Sosial sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə sığorta etdirənlərin də müəyyən hüquq və vəzifələri müəyyən edilmişdir.

Sığorta etdirənlərin hüquqları aşağıdakılardır:

- sosial sığortanın bütün formalarında iştirak etmək;

- könüllü (əlavə) sosial sığortanı həyata keçirmək üçün sığortaçı təşkilatı müstəqil seçmək;

- sosial sığorta qaydalarına əməl edilməsini tələb etmək.

Sığorta etdirilənlərin vəzifələri bunlardır: məcburi dövlət sosial sığortasını həyata keçirən sığortaçı təşkilatda ucotda durmaq; müəyyən edilmiş müddətdə sosial sığorta haqqını sığortaçıya ödəmək: sosial sığorta hadisəsi baş verdikdə sığorta ödəmələrini vaxtında və müəyyən olunmuş qaydada sığorta olunanlara verməli sosial sığorta vəsaitinin uçotunu aparmaq və s.

Məcburi dövlət sosial sığortası üzrə ödəmələrin təyin edilməsi şərtəri və qaydası «Vətəndaşların pensiya təminatı» haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Nazirlər Kabinetinin təsdiq etdiyi «Məcburi dövlət sosial sığorta ödəmələrinin hesablanması və ödənilməsi haqqında» əsasnamə və digər normativ hüquqi aktlar müəyyən edilir.

FƏSİL II Azərbaycanada sosial sığorta və sosial təminatın müasir vəziyyətinin təhlili

2.1 Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun tərkibində sosial sığorta haqlarının müasir durumunun təhlili.

Dünyanın inkişaf etmiş dövlətlərinin təcrübəsi göstərir ki, iqtisadiyyatın sosial sektoru bir qayda olaraq təsərrüfat hesabı prinsiplərdən, öz-xərçiniödəmə, özünüməliyyətləşdirmə əsasında fəaliyyət göstərmək imkanlarından məhrumdur. Bu isə daha çox onunla bağlıdır ki, iqtisadiyyatın sosial sektoru qeyri-istehsal yönümlü fəaliyyət forması kimi dəyərləndirilir. Doğrudur, iqtisadiyyatın sosial sektoruna daxil olan elə sahələr mövcuddur ki, həmin sahələrdə təsərrüfat hesablı fəaliyyət həyata keçirilir və həmin fəaliyyətin nəticəsində qeyri-istehsal sahələrində öz-xərçiniödəmə və özünüməliyyətləşdirmə təmayülləri müşahidə olunur. Xalq təsərrüfatının və eləcə də bütövlükdə cəmiyyətin həyatında mövcud böhran təmayülləri sosial sektordan da yan keçməmişdir. İqtisadiyyatın sosial sektorunda, eləcə də onun Ən mühüm tərkib hissələrindən biri olan əhəlinin sosial müdafiə sistemində yaranmış böhran daha çox maliyyə problemləri ilə bağlıdır. Doğrudur, iqtisadiyyatın sosial sektorunda, eləcə də sosial müdafiə sahəsində bütün dövrlərdə maliyyə problemləri olmuşdur. Bu problemlərin mövcudluğu bilavasitə onunla şərtlənir ki, sosial müdafiə daha çox dövlət büdcəsindən maliyyələşir.

Araşdırmalar göstərir ki, postsosialist dövlətləri ilə bazar iqtisadiyyatı ölkələri arasında kəskin fərqlər mövcuddur. İqtisadi və siyasi sistemi transformasiyaya məruz qalan ölkələrdə dövlətin başlıca vəzifəsi ölkə əhəlisinin yaşayış səviyyəsindəki zərərli təsirləri neytrallaşdırmaqla sosial sahədə böhranların qarşısını almaqdan ibarətdir. Transformasiya dövrünü yaşayan keçmiş sosialist ölkələrindən fərqli olaraq keçmiş ittifaq respublikalarında həyata keçirilən köklü iqtisadi dəyişikliklərin nəticəsində sosial təzadlar olduqca yüksəkdir. Daha doğrusu, cəmiyyətin həyatında baş verən iqtisadi dəyişikliklər əhə çox sosial gənginliklərlə müşahidə edilir. Belə ki, cəmiyyətdə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar əhəlinin əmlak və gəlirlər üzrə təbəqələşməsinə, sosial həyatın kriminallaşmasına gətirib çıxarmışdır.

Yuxarıda qeyd edilən problemlərlə yanaşı bölgələrdə, xüsusən də kənd rayonlarında mövcud olan məşğulluq problemini və əmək haqqlarının aşağı olmasını da vurğulamaq lazımdır. Kənd yerlərində yaşayan əhalinin əksər hissəsinin rastlaşdığı çoxsaylı problemlər sırasına aşağıdakılar aid edilir:

- maliyyə gərginliyi;
- özəl kənd təsərrüfatının idarə edilməsi sahəsində təcrübənin lazımı səviyyədə olmaması;
- kənd təsərrüfatı sahəsindəki iqtisadi informasiya qıtlığı;
- aqrar bazarın problemləri;
- irriqasiya problemləri.

Bazar münasibətlərinə keçid şəraitində əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində çoxsaylı problemlərin mövcudluğu bilvasitə maliyyə resurslarının məhdudluğu ilə şərtlənir. Əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin səmərəliliyinə daha çox maliyyə problemlərinin mövcudluğu əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Keçid dövründə dövlət büdcəsinin imkanlarının kifayət qədər məhdud olması ölkədə həyata keçirilən sosial siyasətin səmərəliliyinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Odur ki, əhalinin sosial müdafiəsinə yönəldilmiş tədbirlərin maliyyə təminatı olmadan onun əhatə dairəsinin genişləndirilməsinə nail olmaq praktiki olaraq mümkün deyildir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlətin sosial siyasəti, o cümlədən aztəminatlı əhali kateqoriyalarının sosial müdafiəsi, maliyyələşmə təminatı olmadan lazımı nəticə verə bilməyəcəkdir. Bütövlükdə götürdükdə isə, hər hansı tədbiri maliyyə təminatı olmadan həyata keçirmək absurd sayılır. Burada maliyyə təminatı anlayışı mahiyyət etibarilə bu və ya digər tədbirin reallaşdırılmasına yönəldilmiş maliyyə resurslarının məcmusu kimi dəyərləndirilir. Əhalinin sosial müdafiəsinin maliyyə təminatı dedikdə, cəmiyyətin aztəminatlı kateqoriyalarının həyat səviyyəsinin sabitləşdirilməsinə, onların minimal istehlak büdcəsinin dəyəri həcmində istehlakının reallaşdırılmasına və zəruri sosial ehtiyaclarının ödənilməsinə yönəldilmiş maliyyə resurslarının məcmusu nəzərdə tutulur. Əhalinin sosial müdafiəsinin maliyyə təminatının cəmiyyət üçün yetərli olması ilk növbədə iqtisadiyyatın sosial yönümlülüyündən,

büdcənin təyinatından və ən nəhayət iqtisadi və siyasi sistemin tipində, xarakterindən, spesifik xüsusiyyətlərindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Cədvəl 2

2010 -2014-cü illərdə DSMF-da dövlət sosial sığorta haqları (gəlirlər və xərclər)

Sıra №	Maddələr	2010	2011	2012	2013	2014
1	Məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmalar	1232	1,277	1390,2	1 550	1 780
2	büdcədən maliyyələşən təşkilatlar üzrə	553.8	571	580,4	577	570
3	qeyri-büdcə müəssisə və təşkilatları üzrə	678.8	673	986	1010	1 120
4	Dövlət büdcəsindən ayırmalar (transfert)	533.7	586	578	571	570
5	məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına müavinətlərin ödənilməsi, cəmi	54.7	64	67	71	73

2011-ci ildə Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun (DSMF) gəlirləri 2119,1 mln. manat təşkil etmişdir ki, bu da 2010-cu ilə nisbətən 354,0 mln. manat və ya 20,1 faiz çoxdur. Bu dövrdə Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun gəlirlərinin 58,0 faizi məcburi dövlət sosial sığorta haqları, 41,8 faizi dövlət büdcəsinin ayırmaları və 0,2 faizi isə sair gəlirlər hesabına formalaşmışdır.

Cədvəl 3

2010-2011-ci illərdə DSMF məlumatları

Gəlirlər	2010-cu ildə faktiki, mln. manat	2011-ci ildə faktiki, mln. manat	2010-cu ildəkinə nisbətən, artım+; azalma -	
			nisbi, %-lə	mütləq, mln. manat
1. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları	1109,3	1228,7	+10,8	+119,4
Büdcə təşkilatları üzrə	469,8	509,2	+8,4	+39,5
Qeyri-büdcə təşkilatları üzrə	639,5	719,4	+12,5	+79,9
Dövlət büdcəsindən ayırmalar (transfert)	646,7	886,0	+37,0	+239,3
3. Sair gəlirlər	9,1	4,4	-51,3	-4,7
Cəmi gəlirlər	1765,1	2119,1	+20,1	+354,0

2010-2011-ci illərə nəzər saldıqda görürük ki, məcburi dövlət sosial sığorta haqları (m.d.s.s.h.) üzrə daxilolmalar 2010-cu ilə nisbətən 10,8 faiz və ya 119,4 mln. manat artaraq 1228,7 mln. manat təşkil etmişdir.

Məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmaların 58,6 faizi və ya 719,4 mln. manatı qeyri-büdcə sektorunun payına düşür. Həmin sektorun ödədiyi

məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının məbləği əvvəlki ilə nisbətən 12,5 faiz və ya 79,9 mln. manat artmış, proqnoz isə 102,0 faiz icra olunmuşdur.

2011-ci ildə büdcədən maliyyələşən təşkilatlar üzrə daxilolmalar 509,2 mln. manat təşkil etmişdir. Həmin təşkilatların ödədiyi məcburi dövlət sosial sığorta haqları əvvəlki ilə nisbətən 8,4 faiz və ya 39,5 mln. manat artmış, proqnoz 89,1 faiz icra olunmuşdur.

Sair gəlirlər (sanatoriya-kurort yollayışlarının qismən dəyərinin ödənilməsi və s.) üzrə daxilolmalar 4,4 mln. manat təşkil etmişdir. Dövlət büdcəsindən proqnozla nəzərdə tutulmuş transfert 886 mln. manat məbləğində Fondun xəzinə hesabına köçürülmüşdür. Daxilolmaların səviyyəsi pensiya və müavinətlərin vaxtında maliyyələşdirilməsinə imkan vermişdir.

İlkin məlumatlara əsasən, 2012-ci ilin yanvar-noyabr aylarında Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun (DSMF) gəlirləri 2277,7 mln. manat təşkil etmişdir ki, bu da 2011-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən 366,5 mln. manat və ya 19,2 faiz çoxdur.

Cədvəl 4

2011-2012-ci illərdə DSMF məlumatları

Gəlirlər	2011-ci ildə faktiki, mln. manat	2012-ci ildə faktiki, mln. manat	2010-cu ildəkinə nisbətən, artım+; azalma -	
			nisbi, %-lə	mütləq, mln. manat
1. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları	1071,6	1249,2	+16,6	+177,6
Büdcə təşkilatları üzrə	437,8	478,4	+9,3	+40,6
Qeyri-büdcə təşkilatları üzrə	633,8	770,8	+21,6	+137,0
Dövlət büdcəsindən ayırmalar (transfert)	833,4	1022,8	+22,7	+189,4
3. Sair gəlirlər	6,1	5,7	-6,1	-0,4
Cəmi gəlirlər	1911,1	2277,7	+19,2	+366,5

Hesabat dövründə məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmalar 2011-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən 16,6 faiz və ya 177,6 mln. manat artaraq 1249,2 mln. manat təşkil etmişdir. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmaların 61,7 faizi və ya 770,8 mln. manatı qeyri-büdcə sektorunun payına düşür.

Həmin sektorun ödədiyi məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının məbləği əvvəlki ilin ilk 11 ayının göstəricisinə nisbətən 21,6 faiz və ya 137 mln. manat artmış, proqnoz isə 112,1 faiz icra olunmuşdur.

Bu dövrdə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin və torpaq pay mülkiyyətçilərinin sosial sığortaya cəlb edilməsi gücləndirilmişdir. Nəticədə, əvvəlki ilin ilk 11 ayının göstəricisi ilə müqayisədə fiziki şəxslər üzrə daxilolmalar 25,3 faiz, torpaq pay mülkiyyətçilərindən daxilolmalar isə 45,1 faiz artmışdır.

2012-ci ilin yanvar-noyabr aylarında büdcədən maliyyələşən təşkilatlar üzrə daxilolmalar 478,4 mln. manat təşkil etmişdir. Həmin təşkilatların ödədiyi məcburi dövlət sosial sığorta haqları əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 9,3 faiz və ya 40,6 mln. manat artmış, proqnoz 87,1 faiz icra olunmuşdur.

Sair gəlirlər (sanatoriya-kurort yollayışlarının qismən dəyərinin ödənilməsi və s.) üzrə daxilolmalar 5,7 mln. manat təşkil etmişdir. Dövlət büdcəsindən proqnozla nəzərdə tutulmuş transfert 1022,8 mln. manat məbləğində Fondun xəzinə hesabına köçürülmüşdür. Daxilolmaların səviyyəsi pensiya və müavinətlərin vaxtında maliyyələşdirilməsinə imkan vermişdir.

İlkin məlumatlara əsasən, 2013-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun gəlirləri 1977,9 mln. manat təşkil etmişdir ki, bu da cari ilin proqnoz göstəricisindən 37,3 mln. manat və ya 1,9 faiz çoxdur.

Cədvəl 5

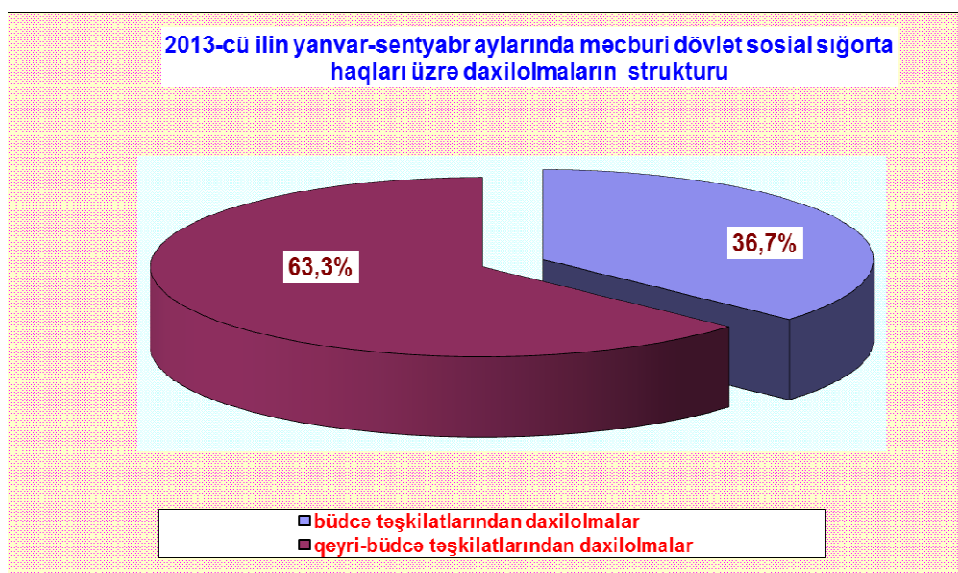
2012-2013-ci illərdə DSMF məlumatları

GƏLİRLƏR	mln. manat						
	Əvvəlki ilin müvafiq dövründə fakt	Hesabat dövründə proqnoz	Hesabat dövründə fakt	Proqnozun icrası		Əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisə	
				icra, %	icra, +/-	nisbət, %-lə	mütləq (+, -)
1. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları	1000,4	1084,4	1120,8	103,4	36,4	12,0	120,4
1.1. Büdcə təşkilatları üzrə	388,0	479,0	411,0	85,8	-68,0	5,9	23,0
1.2. Qeyri-büdcə təşkilatları üzrə	612,5	605,4	709,9	117,3	104,4	15,9	97,4
2. Dövlət büdcəsindən ayrımlar (transfert)	828,3	852,2	852,2	100,0	0,0	2,9	23,9
3. Sair gəlirlər	5,2	4,0	4,9	122,7	0,9	-5,0	-0,3
CƏMİ	1833,9	1940,6	1977,9	101,9	37,3	7,9	144,1

Hesabat dövründə məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmalar proqnozdan 36,4 mln. manat və ya 3,4 faiz yuxarı olmaqla 2012-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən 12,0 faiz və ya 120,4 mln. manat artaraq 1120,8 mln. manat təşkil etmişdir. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmaların 63,3 faizi və ya 709,9 mln. manatı qeyri-büdcə sektorunun payına düşür.

Diaqramma 1

Həmin sektorun ödədiyi məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının məbləği proqnoza nisbətən 104,4 mln. manat və ya 17,3 faiz, əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən isə 15,2 faiz və ya 97,4 mln. manat yuxarı olmuşdur. Bu dövrdə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin və torpaq pay mülkiyyətçilərinin sosial sığortaya cəlb edilməsi gücləndirilmişdir. Nəticədə, əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərdən daxilolmalar 40,7 faiz, torpaq pay mülkiyyətçilərindən daxilolmalar isə 18,5 faiz artmışdır.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun gəlir və xərcləri üzrə proqnozların icrasının təmin olunması, sığorta-pensiya sisteminin inkişaf etdirilməsi və əmək pensiyaçılarının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi 2013-cü ildə Fondun fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini təşkil etmişdir.

Operativ məlumatlara əsasən (Dövlət Sosial Müdafiə Fondu üzrə ilin yekunu üçün hesabatların təqdim olunma müddəti 2014-cü ilin fevral ayına təsadüf etdiyindən hazırkı məlumatlar operativ xarakter daşıyır) 2013-cü ildə Dövlət Sosial

Müdafiə Fondunun gəlirləri 2674,8 mln. manat təşkil etmişdir ki, bu da 2012-ci ilə nisbətən 199,3 mln. manat və ya 8,0 faiz çoxdur.

2013-cü ildə məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmalar 2012-ci ilə nisbətən 12,2 faiz və ya 173,2 mln. manat artaraq 1595,6 mln. manat təşkil etmiş, proqnoz 102,9 faiz icra olunmuşdur.

2013-cü ildə sosial sığorta haqlarının 62,5 faizi və ya 997,2 mln. manatı qeyri-büdcə sektorundan daxil olmuşdur ki, bu da əvvəlki ilə nisbətən 14,6 faiz və ya 126,9 mln. manat yuxarı olmaqla proqnozun 116,0 faiz icra edildiyini göstərir. Hesabat dövrü ərzində həm fiziki şəxslərin, həm də torpaq mülkiyyətçilərinin sosial sığortaya cəlb edilməsi işləri gücləndirilmişdir. Nəticədə, keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə fiziki şəxslərdən daxilolmalar 28,5 faiz, torpaq mülkiyyətçiləri üzrə isə 21,8 faiz artmışdır.

Hesabat dövründə büdcədən maliyyələşən təşkilatlardan daxil olmuş sosial sığorta haqqının məbləği 598,4 mln. manat təşkil etmişdir. Həmin təşkilatların ödədiyi məcburi dövlət sosial sığorta haqları əvvəlki ilə nisbətən 8,4 faiz və ya 46,3 mln. manat artmış, proqnoz 86,7 faiz icra olunmuşdur.

Sair gəlirlər (sanatoriya-kurort yollayışlarının qismən dəyərinin ödənilməsi və s.) üzrə daxilolmalar 4,3 mln. manat təşkil etmişdir.

Hesabat dövründə 1077,0 mln. manat dövlət büdcəsinin transferti tam məbləğdə Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun hesabına daxil olmuşdur.

Daxilolmaların səviyyəsi pensiya və müavinətlərin vaxtında maliyyələşdirilməsinə imkan vermişdir. 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun xərcləri 2588,3 mln. manat olmuşdur. Həmin dövrdə pensiya və müavinətlərin maliyyələşdirilməsi üçün Fond tərəfindən 2530,5 mln. manat vəsait yönəldilmişdir ki, bu da əvvəlki ilə nisbətən 127,3 mln. manat və ya 5,3 faiz çoxdur.

Pensiya xərcləri 2012-ci ilə nisbətən 5,3 faiz və ya 124,3 mln. manat artaraq 2468,2 mln. manat təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun gəlir və xərcləri üzrə proqnozların icrasının təmin olunması, sığorta-pensiya sisteminin inkişaf

etdirilməsi və əmək pensiyaçılarının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi 2014-cü ildə Fondun fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini təşkil etmişdir.

Operativ məlumatlara əsasən (Dövlət Sosial Müdafiə Fondu üzrə illik hesabatların təqdim olunma müddəti 2015-ci ilin fevral ayına təsadüf etdiyindən hazırkı məlumatlar operativ xarakter daşıyır) 2014-cü ildə Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun gəlirləri 2894,3 mln. manat təşkil etmişdir ki, bu da 2013-cü ilə nisbətən 223,0 mln. manat və ya 8,3 faiz çoxdur.

2014-cü ildə məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmalar 2013-cü ilə nisbətən 10,2 faiz və ya 160,8 mln. manat artaraq 1744,9 mln. manat təşkil etmişdir.

2014-cü ildə sosial sığorta haqlarının 64,6 faizi və ya 1126,4 mln. manatı qeyri-büdcə sektorundan daxil olmuşdur ki, bu da əvvəlki ilə nisbətən 13,5 faiz və ya 134,4 mln. manat yuxarı olmaqla proqnozun 100,6 faiz icra edildiyini göstərir. Hesabat dövrü ərzində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin və torpaq pay mülkiyyətçilərinin sosial sığortaya cəlb edilməsi işləri gücləndirilmişdir. Nəticədə, əvvəlki il ilə müqayisədə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərdən daxilolmalar 15,1 faiz, torpaq pay mülkiyyətçilərindən daxilolmalar isə 5,4 faiz artmışdır.

Hesabat dövründə büdcədən maliyyələşən təşkilatlardan daxil olmuş sosial sığorta haqqının məbləği 618,5 mln. manat təşkil etmiş və proqnoz 93,6 faiz icra olunmuşdur.

Sair gəlirlər (sanatoriya-kurort yollayışlarının qismən dəyərinin ödənilməsi və s.) üzrə daxilolmalar 7,4 mln. manat təşkil etmişdir. Hesabat dövründə dövlət büdcəsinin transferti proqnozla nəzərdə tutulduğu məbləğdə, yəni 1142,0 mln. manat həcmində Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun hesabına daxil olmuşdur.

2.2 Azərbaycanca sosial sığorta xərclərinin müasir durumunun təhlili.

Sosial siyasət, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənən və əhalinin hüquq və təminatlarını həyata keçirməyə imkan verən, dövlətin ən öncə institutlarından biridir.

Bu cür hüquq və təminatın həyata keçirilməsi əhaliyə sosial müdafiə xidmətlərin göstərilməsini nəzərdə tutur.

Sosial müdafiə dedikdə, xüsusilə çətin vəziyyətdə olan və kənarından kömək olmadan yaşamaq iqtidarında olmayan əhali qrupunun heç olmazsa, minimum tələbatını təmin etməyə yönəldilmiş dövlət siyasəti başa düşülür. Sosial müdafiənin bu forması cəmiyyətin iqtisadi və siyasi inkişafı ilə əlaqədar meydana çıxmış və inkişaf edərək hər bir dövlətin imkan və maraqlarından asılı olan sosial müdafiə mexanizmi yaradılmışdır.

«Sosial sığortaya və Məşğulluq Fonduna normativ ayırmalar haqqında» Azərbaycan Respublikasının 31 dekabr 1991-ci il tarixli Qanununun bəzi maddələrinə əlavə və dəyişikliklərin edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə 1 iyun 1992-ci il tarixdən sosial sığorta üzrə ayırmalarını artıraraq ümumi fondunun 40%-ni təşkil etdiyi müəyyən olundu. Bu zaman qeyd olunan məbləğin 85%-inin Respublika Pensiya Fonduna, 15%-inin isə Sosial Sığorta Fonduna daxil olması nəzərdə tutuldu.

Sosial sığorta və pensiya təminatlarının maliyyələşdirilməsi sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası

Prezidentinin 30 sentyabr 1992-ci il tarixli 233 nömrəli «Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun yaradılması haqqında» Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Pensiya Fondu və Azərbaycan Respublikasının Sosial Sığorta Fondu bazasında Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondu yaradıldı. Müstəqil maliyyə-bank sisteminə malik olan bir qurum kimi Azərbaycan Respublikası ərazisində dövlət pensiya təminatının, müavinət və üdaniş xərclərinin maliyyələşdirilməsi Fondun başlıca vəzifəsi elan edildi.

2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun xərcləri 2118,0 mln. manat olmuşdur.

Cədvəl 6

DSMF-da dövlət sosial sığorta haqları (gəlirlər və xərclər)

Sıra №	Maddələr	2010	2011	2012	2013	2014
1	Məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmalar	1232	1,277	1390,2	1 550	1 780
2	büdcədən maliyyələşən təşkilatlar üzrə	553.8	571	580,4	577	570
3	qeyri-büdcə müəssisə və təşkilatları üzrə	678.8	673	986	1010	1 120
4	Dövlət büdcəsindən ayırmalar (transfert)	533.7	586	578	571	570
5	məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına müavinətlərin ödənilməsi, cəmi	54.7	64	67	71	73

Hesabat dövründə pensiya və müavinətlərin maliyyələşdirilməsi üçün Fond tərəfindən 2066,6 mln. manat vəsait yönəldilmişdir ki, bu da əvvəlki ilə nisbətən 362,5 mln. manat və ya 21,3 faiz çoxdur. Pensiya xərcləri 2010-cu ilə nisbətən 21,6 faiz və ya 356,7 mln. manat artaraq 2011,2 mln. manat təşkil etmişdir.

Cədvəl 7

Xərclər	2010-cu ildə	2011-ci ildə	2010-cu ildəkinə nisbətən,
---------	--------------	--------------	----------------------------

	faktiki, mln. manat	faktiki, mln. manat	artım+; azalma -	
			nisbi, %-lə	mütləq, mln. manat
1. Əhaliyə ödənişlər	1704,0	2066,6	+21,3	+362,5
1.1. Əmək pensiyaları üzrə xərcləri	1654,6	2011,2	+21,6	+356,7
1.2. M.Ə.S.S. üzrə müavinət xərcləri	49,5	55,3	+11,8	+5,9
2. Digər xərclər	64,6	51,4	-20,5	-13,2
CƏMİ	1768,7	2118,0	+19,7	+349,3

Ölkə üzrə əmək pensiyaçıların sayı ilkin məlumatlara görə 2011-ci ilin əvvəlinə 1292,1 min nəfər olmuş və il ərzində 14,2 min nəfər və ya 1,1 faiz azalaraq (o cümlədən yaşa görə 18,3 min nəfər, ailə başçısını itirməyə görə 3,2 min nəfər azalmış, əlilliyə görə 7,3 min nəfər artmışdır) ilin sonuna 1277,9 min nəfər təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq sərəncamına əsasən 2011-ci ilin yanvarın 1-dən bütün növ əmək pensiyalarının sığorta hissəsinə 5,7 faizlik artım tətbiq olunmuşdur. Pensiyaçıların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, yeni sığorta-pensiya sistemi fəaliyyətə başladıqdan əvvəl və sonra pensiyaya çıxmış şəxslərin pensiya təminatındakı fərqlərin aradan qaldırılması məqsədilə “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa edilmiş dəyişikliyin tətbiqi nəticəsində 2011-ci ilin iyulun 1-dən əvvəlki sistemlə təyin olunmuş pensiyalar yenidən hesablanmış və 900 min nəfərə yaxın əmək pensiyaçısının pensiyası orta hesabla 40 faiz artırılmışdır. Eyni zamanda, 25 il elmi-pedaqoji fəaliyyət göstərərək işləməyən elmlər doktorunun pensiyasına 200 manat, elmlər namizədinin pensiyasına isə 120 manat əlavə edilmişdir. Nəticədə, əmək pensiyalarının orta aylıq məbləği 2011-ci ilin əvvəlinə nisbətən 28,4 faiz artaraq ilin sonuna 145 manat olmuş, o cümlədən yaşa görə əmək pensiyasının orta aylıq məbləği 160 manat təşkil etmişdir.

2011-ci ildə əhaliyə 55,3 mln. manat məbləğində müavinət ödənilmişdir ki, bunun da 32,7 faizi hamiləliyə və doğuma görə, 27,0 faizi əmək qabiliyyətinin

müvəqqəti itirilməsinə görə, 17,2 faizi dəfn üçün, 23,1 faizi isə digər müavinətlərin payına düşür.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun digər xərcləri 51,4 mln. manat (o cümlədən Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun Aparatının və yerli orqanlarının saxlanılmasına 18,5 mln. manat, pensiya və müavinətlərin əhaliyə çatdırılması, bank əməliyyatlarının aparılması üzrə xidmət haqqı xərclərinə 16,3 mln. manat, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası vasitəsilə maliyyələşdirilən xərclərə 13,8 mln. manat, beynəlxalq təşkilatlara üzvlük haqlarının ödənilməsi xərclərinə 38,8 min manat, sığortaolunanların fərdi uçot sisteminin tətbiqi ilə bağlı xərclərə 399,7 min manat, “2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı” üzrə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı xərclərə 958,2 min manat, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2008-ci il 22 dekabr tarixli 449s nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikası ilə Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası arasında Maliyyələşdirmə Sazişi (“Sosial Müdafiənin İnkişafı Layihəsi”)” üzrə xərclərin maliyyələşdirilməsinə 243,8 min manat, səhv ödənilmiş vəsaitin qaytarılmasına 1,1 mln. manat) təşkil etmişdir ki, bu da 2010-cu ildəki göstəricidən 13,2 mln. manat və ya 20,5 faiz azdır.

Qeyri-büdcə sektorundan toplanmış məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının 90,1 faizi Fondun departamentlərinin payına düşür. Proqnoz Fondun departamentləri tərəfindən ümumilikdə 102,6 faiz icra olunmuş, bu departamentlər proqnozla nəzərdə tutulduğuna nisbətən 16,73 mln. manat çox məcburi dövlət sosial sığorta haqqı daxilolmasını təmin etmişlər. Şəhər və rayon şöbələri tərəfindən proqnoza 96,2 faiz əməl edilmiş, faktiki daxilolma proqnozdan 2,83 mln. manat aşağı olmuşdur.

2012-ci ilin yanvar-noyabr aylarında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun xərcləri 2236 mln. manat olmuşdur.

Cədvəl 8

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun xərcləri

Xərclər	2011-ci ildə	2012-ci ildə	2010-cu ildəkinə nisbətən,
---------	--------------	--------------	----------------------------

	faktiki, mln. manat	faktiki, mln. manat	artım+; azalma -	
			nisbi, %-lə	mütləq, mln. manat
1. Əhaliyə ödənişlər	1821,2	2194,7	+20,5	+373,5
1.1. Əmək pensiyaları üzrə xərcləri	1773,2	2143,2	+20,9	+370,0
1.2. M.D.S.S. üzrə müavinət xərcləri	48,0	51,5	+7,4	+3,5
2. Digər xərclər	40,1	41,3	+2,9	+1,2
CƏMİ	1861,3	2236,0	+20,1	+374,7

Hesabat dövründə pensiya və müavinətlərin maliyyələşdirilməsi üçün Fond tərəfindən 2194,7 mln. manat vəsait yönəldilmişdir ki, bu da əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 373,5 mln. manat və ya 20,5 faiz çoxdur. Pensiya xərcləri 2011-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən 20,9 faiz və ya 370 mln. manat artaraq 2143,2 mln. manat təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq sərəncamına əsasən 2012-ci ilin yanvarın 1-dən bütün növ əmək pensiyalarının sığorta hissəsinə 7,9 faizlik artım tətbiq olunmuşdur.

Ölkə üzrə əmək pensiyaçılarının sayı 2012-ci ilin əvvəlinə 1277,6 min nəfər olmuş və ilkin məlumatlara görə ilin 9 ayı ərzində 6,4 min nəfər və ya 0,5 faiz azalaraq (o cümlədən yaşa görə 10,8 min nəfər və ailə başçısını itirməyə görə 0,7 min nəfər azalmış, əlilliyə görə 5,1 min nəfər artmışdır) 1 oktyabr tarixinə 1271,2 min nəfər təşkil etmişdir.

İlkin məlumatlara görə 2012-ci ilin 1 oktyabr tarixinə əmək pensiyalarının orta aylıq məbləği 151,2 manat olmuş, o cümlədən yaşa görə əmək pensiyasının orta aylıq məbləği 167,5 manat təşkil etmişdir.

2012-ci ilin yanvar-noyabr aylarında əhaliyə məcburi dövlət sosial sığortası hesabına 51,5 mln. manat məbləğində müavinət ödənilmişdir ki, bunun da 16,6 mln. manatı hamiləliyə və doğuma görə, 14,8 mln. manatı əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə, 8,3 mln. manatı dəfn üçün, 11,8 mln. manatı isə digər müavinətlər üzrə olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun digər xərcləri 41,3 mln. manat (o cümlədən Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun aparatının və yerli orqanlarının saxlanılmasına 16,3 mln. manat (bütün xərclərin 0,7 faizi qədər), pensiya və müavinətlərin əhaliyə çatdırılması, bank əməliyyatlarının aparılması üzrə xidmət haqqı xərclərinə 9,7 mln. manat, sığortaolunanların sanatoriya-kurort müalicəsi və sağlamlaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi üzrə Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası vasitəsilə maliyyələşdirilən xərclərə 15 mln. manat, beynəlxalq təşkilatlara üzvlük haqlarının ödənilməsi xərclərinə 38,9 min manat, “2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı” üzrə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı xərclərə 363,1 min manat) təşkil etmişdir ki, bu da 2012-ci ilin müvafiq dövrünün göstəricisindən 1,2 mln. manat və ya 2,9 faiz çoxdur.

Toplanmış məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının 76 faizi Fondun departamentlərinin payına düşür. Qeyri-büdcə təşkilatları üzrə proqnoz Fondun departamentləri tərəfindən ümumilikdə 112,1 faiz icra olunmuş və proqnozla nəzərdə tutulduğuna nisbətən 82,9 mln. manat çox məcburi dövlət sosial sığorta haqqının daxil olması təmin edilmişdir. Şəhər və rayon şöbələri tərəfindən qeyri-büdcə təşkilatları üzrə proqnoza 108,3 faiz əməl edilmişdir.

Ümumilikdə, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu üzrə məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının daxil olması proqnozu 101 % icra olunmuşdur. 2013-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun xərcləri 1890,5 mln. manat olmuşdur.

Hesabat dövründə pensiya və müavinətlərin maliyyələşdirilməsi üçün Fond tərəfindən 1847,5 mln. manat vəsait yönəldilmişdir ki, bu da əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 73,0 mln. manat və ya 4,1 faiz çoxdur. Pensiya xərcləri 2012-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən 4,1 faiz və ya 70,6 mln. manat artaraq 1803,5 mln. manat təşkil etmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq sərəncamına əsasən 2013-cü ilin yanvarın 1-dən bütün növ əmək pensiyalarının sığorta hissəsinə 1,1 faizlik (2012-ci ilin istehlak qiymətləri indeksinə uyğun), 1 sentyabrından isə baza hissəsinə 15 manatlıq artım tətbiq olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun xərcləri 2012-2013-cü illər

XƏRCLƏR	Əvvəlki ilin müvafiq dövründə fakt	Hesabat dövründə proqnoz	Hesabat dövründə fakt	mln. manat			
				Proqnozun icrası		Əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisə	
				icra, %	icra, +/-	nisbət, %-lə	mütləq (+, -)
1. Əhaliyə ödənişlər	1774,5	1894,0	1847,5	97,5	-46,5	4,1	73,0
1.1. Əmək pensiyalarının ödənilməsi xərcləri	1732,9	1844,0	1803,5	97,8	-40,5	4,1	70,6
1.2. M.D.S.S. üzrə müavinət xərcləri	41,6	50,0	44,0	88,1	-6,0	5,9	2,4
2. Digər xərclər	35,1	46,6	43,0	92,2	-3,6	22,5	7,9
CƏMİ	1809,6	1940,6	1890,5	97,4	-50,1	4,5	80,9

Hesabat dövründə pensiya və müavinətlərin maliyyələşdirilməsi üçün Fond tərəfindən 1847,5 mln. manat vəsait yönəldilmişdir ki, bu da əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 73,0 mln. manat və ya 4,1 faiz çoxdur. Pensiya xərcləri 2012-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən 4,1 faiz və ya 70,6 mln. manat artaraq 1803,5 mln. manat təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq sərəncamına əsasən 2013-cü ilin yanvarın 1-dən bütün növ əmək pensiyalarının sığorta hissəsinə 1,1 faizlik (2012-ci ilin istehlak qiymətləri indeksinə uyğun), 1 sentyabrından isə baza hissəsinə 15 manatlıq artım tətbiq olunmuşdur.

Diaqramma 2

2013-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına verilən müavinətlərin strukturu

2013-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında əhaliyə 44,0 mln. manat məbləğində müavinət ödənilmişdir ki, bunun da 31,6 faizi hamiləliyə və doğuma görə, 29,9 faizi əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə, 15,1 faizi dəfn üçün, 23,4 faizi isə digər müavinətlərin payına düşür.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun digər xərcləri 43,0 mln. manat (o cümlədən Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun aparatının və yerli orqanlarının saxlanılmasına 14,6 mln. manat, pensiya və müavinətlərin əhaliyə çatdırılması, bank əməliyyatlarının aparılması üzrə xidmət haqqı xərclərinə 12,3 mln. manat, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası vasitəsilə maliyyələşdirilən xərclərə 14,9 mln. manat) təşkil etmişdir ki, bu da 2012-ci ilin müvafiq dövrünün göstəricisindən 7,9 mln. manat və ya 22,5 faiz çoxdur.

2013-cü ildə əhaliyə məcburi dövlət sosial sığortası hesabına 62,3 mln. manat məbləğində müavinət ödənilmişdir ki, bunun da 32,4 faizi hamiləliyə və doğuma görə, 28,6 faizi əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə, 14,9 faizi dəfn üçün, 24,1 faizi isə digər müavinətlərin payına düşür.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun digər xərcləri 57,7 mln. manat (o cümlədən Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun aparatının və yerli orqanlarının saxlanılmasına 22,3 mln. manat (bütün xərclərin 0,9 faizi qədər), pensiya və müavinətlərin əhaliyə çatdırılması, bank

əməliyyatlarının aparılması üzrə xidmət haqqı xərclərinə 16,6 mln. manat, sığortaolunanların sanatoriya-kurort müalicəsi və sağlamlaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi üzrə Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası vasitəsilə maliyyələşdirilən xərclərə 17,5 mln. manat, beynəlxalq təşkilatlara üzvlük haqlarının ödənilməsi xərclərinə 0,04 mln. manat, “2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı” üzrə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı xərclərə 1,3 mln. manat, sair xərclərə 0,1 mln. manat) təşkil etmişdir ki, bu da 2012-ci ilin göstəricisindən 2,1 mln. manat və ya 3,5 faiz azdır.

Ölkə üzrə əmək pensiyaçılarının sayı ilkin məlumatlara görə 2013-cü ilin əvvəlinə 1272,1 min nəfər olmuş və il ərzində 4,1 min nəfər və ya 0,3 faiz artaraq (o cümlədən yaşa görə 7,6 min nəfər azalmış, ailə başçısını itirməyə görə 3,0 min nəfər, əlilliyə görə 8,7 min nəfər artmışdır) ilin sonuna 1276,2 min nəfər təşkil etmişdir.

Vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq sərəncamlarına əsasən 2013-cü ilin yanvarın 1-dən bütün növ əmək pensiyalarının sığorta hissəsinə 1,1 faizlik artım tətbiq olunmuş, yaşa görə əmək pensiyasının baza hissəsinin məbləği isə 2013-cü ilin sentyabrın 1-dən 100 manata çatdırılmışdır.

Hərbi qulluqçular və xüsusi rütbəli şəxslərin vəzifə maaşlarında baş vermiş artımlarla bağlı həmin kateqoriyadan olan pensiyaçıların pensiyaları orta hesabla 19,3 manat artmışdır. Dövlət qulluqçularının məvaciblərindəki artımlara uyğun olaraq göstərilən kateqoriyadan olan 12206 nəfərin pensiyası dekabrın 1-dən orta hesabla 28,1 faiz artırılmışdır.

Əmək pensiyalarının orta aylıq məbləği 2013-cü ilin əvvəlinə nisbətən 12,1 faiz artaraq 170,4 manat olmuş, o cümlədən yaşa görə əmək pensiyasının orta aylıq məbləği 188,1 manat təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikasında aparılan islahatlar nəticəsində qurulmuş sığorta-pensiya sisteminin dayanıqlı və dinamik inkişafına nail olunması, bu zəmində

vətəndaşların pensiya təminatının daha da təkmilləşdirilməsi tədbirləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 dekabr 2008-ci il tarixli 111 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı”na uyğun davam etdirilmişdir.

Gəlirlərin səviyyəsi pensiya və müavinətlərin vaxtında maliyyələşdirilməsinə imkan vermişdir. 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun xərcləri 2868,8 mln. manat olmuşdur. Həmin dövrdə pensiya və müavinətlərin maliyyələşdirilməsi üçün Fond tərəfindən 2809,1 mln. manat vəsait yönəldilmişdir.

Pensiya xərcləri 2738,5 mln. manat təşkil etmişdir. Əhaliyə məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına 70,6 mln. manat məbləğində müavinət ödənilmişdir ki, bunun da 30,9 faizi hamiləliyə və doğuma görə, 26,5 faizi əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə, 17,9 faizi dəfn üçün, 24,7 faizi isə digər müavinətlərin payına düşür.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun digər xərcləri 59,7 mln. manat (o cümlədən Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun aparatının və yerli orqanlarının saxlanılmasına 22,5 mln. manat (bütün xərclərin 0,8 faizi qədər), pensiya və müavinətlərin əhaliyə çatdırılması, bank əməliyyatlarının aparılması üzrə xidmət haqqı xərclərinə 17,5 mln. manat, sığortaolunanların sanatoriya-kurort müalicəsi və sağlamlaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi üzrə Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası vasitəsilə maliyyələşdirilən xərclərə 18,6 mln. manat, beynəlxalq təşkilatlara üzvlük haqlarının ödənilməsi xərclərinə 39,1 min manat, “2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı” üzrə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı xərclərə 617,8 min manat, Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası arasında imzalanmış “İnkişaf üçün Kredit Sazişi”nə əsasən “Pensiya və sosial təminat” layihəsi üzrə kreditin qaytarılması xərclərinə 218,6 min manat) təşkil etmişdir ki, bu da 2013-cü ilin göstəricisindən 0,2 mln. manat və ya 0,3 faiz çoxdur.

Ölkə üzrə əmək pensiyaçılarının sayı 2014-cü ilin əvvəlinə 1277,1 min nəfər olmuş və il ərzində 13 min nəfər və ya 1 faiz artaraq (o cümlədən yaşa görə 8,0 min nəfər azalmış, ailə başçısını itirməyə görə 4,3 min nəfər, əlilliyə görə 16,7 min nəfər artmışdır) ilin sonuna 1290,1 min nəfər təşkil etmişdir. Vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq sərəncamına əsasən 2014-cü ilin yanvarın 1-dən bütün növ əmək pensiyalarının sığorta hissəsinə 2,4 faizlik artım tətbiq olunmuşdur.

Əmək pensiyalarının orta aylıq məbləği 2014-cü ilin əvvəlinə nisbətən 1,7 faiz artaraq 173,4 manat olmuş, o cümlədən yaşa görə əmək pensiyasının orta aylıq məbləği 192,3 manat təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikasında aparılan islahatlar nəticəsində qurulmuş sığorta-pensiya sisteminin dayanıqlı və dinamik inkişafına nail olunması, bu zəmində vətəndaşların pensiya təminatının daha da təkmilləşdirilməsi tədbirləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 dekabr 2008-ci il tarixli 111 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı”na uyğun davam etdirilmişdir.

Avropa Qonşuluq və Tərəfdaşlıq Aləti çərçivəsində təsdiq edilmiş “Sığorta-pensiya sistemində yığım komponentinin tətbiq edilməsi və qeyri-dövlət pensiya fondlarının formalaşdırılması və fəaliyyətini tənzimləyəcək qanunvericilik bazasının yaradılması üzrə Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna dəstək” adlı tvinningq layihəsinin həyata keçirilməsi məqsədilə 2014-cü ilin aprel ayında Latviya Respublikasının Rifah və Almaniya Federal Əmək və Sosial İşlər nazirlikləri ilə müqavilə imzalanaraq icrasına başlanılmışdır.

Sığortaolunanların fərdi uçot sisteminin qurulması tədbirləri davam etdirilmişdir. 2015-ci ilin 1 yanvar tarixinə 2 milyon 976 min nəfərdən çox sığortaolunana sosial sığorta nömrəsi verilmiş, onlar üçün fərdi hesab açılmışdır. Fərdi uçota alınanların sayı ötən ilin əvvəlinə nisbətən 285 min nəfərə yaxın artmışdır. Eyni zamanda, sığortaedənlərdən məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə sığortaolunanlar haqqında məlumatların qəbulu prosesi aparılmış, Fondun internet saytında fərdi şəxsi hesablarda əks olunan məcburi dövlət sosial sığorta

haqlarının məbləği barədə sığortaolunanların məlumatlandırılması xidməti fəaliyyətini davam etdirmişdir.

FƏSİL III Dövlətin sosial sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1 Dövlətin sosial siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

Azərbaycanın uzun illərlə üzləşdiyi aztəminatlılıq, yoxsulluq problemi və həyat səviyyəsinin getdikcə aşağı düşməsi bazar iqtisadiyyatına keçdiyimiz və iqtisadi müstəqillik qazandığımız ilk illərdə daha da kəskinləşmişdir. Qeyd olunan bu problemlər yalnız Azərbaycan üçün xarakterik olmayıb, dünyanın

hər bir inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan (o cümlədən də zəif inkişaf edən) ölkələrin qarşılaşdığı problemlərdəndir. Odur ki, dünya ölkələrinin təcrübəsində bu neqativ sosial problemlərdən xilas olmağın kifayət qədər məqbul hesab olunan yolları işlənilib hazırlanmışdır.

Həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə bağlı dövlətin sosial sahədə gördüyü tədbirlər hələ XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq iqtisadçıların diqqətini özünə cəlb etməyə başlamışdır. İqtisadi terminologiya reyqanomika, tetçerizim və s. adlar altında daxil olan və gəlirlərlə bağlı bu siyasət iqtisadçılar tərəfindən birmənalı qarşılanmamışdır. Lakin belə bir faktı qəbul etməliyəm ki, yoxsulların sayının azaldılması və onların həyat şəraitinin yüksəldilməsi dövlətin sosial siyasətinin əsas istiqamətlərindəndir.

Dövlət özünə yaxşı həyat təmin edə bilməyən bütün cəmiyyət üzvlərinin heç olmasa minimum səviyyədə dolandırmağa, bununla da yoxsulların sayının məhdudlaşdırılmasına nail olmalıdır. Əgər dövlət qeyd olunan bu problemi diqqət mərkəzində saxlamasa, cəmiyyətdə yoxsulların miqdarı artan ölkədə sosial partlayış baş verə və qeyri-sabitlik hökm sürər. Odur ki, hazırda Azərbaycan dövlətinin qarşısında gəlirlərin tənzimlənməsi, onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi və əhalinin həyat səviyyəsinin qorunması sahəsində təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirilir.

Hər bir dövlət sosial transferləri həyata keçirmək üçün ilk növbədə bu sahədə öz siyasətini və onun konkret reallaşma mexanizmini işləyib hazırlamalıdır. Dövlətin sosial siyasəti kimi həyata vəsiqə alan bu siyasət ölkənin həyatının sosial-iqtisadi şəraitinin tənzimlənməsi üzrə onun fəaliyyəti istiqamətlərindən biridir. Bu fəaliyyət bir qayda olaraq geniş və əhatəli olub, sosial qruplar və cəmiyyətin təbəqələri arasında münasibətlərin tənzimlənməsini özündə əks etdirir.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, sosial transferlər müxtəlif ölkələrdə müxtəlif üsullarla həyata keçirir və müvafiq qanunvericiliklə tənzimlənir. Azərbaycanda əhalinin sosial müdafiəsinin təmin etmək üçün müstəqillik əldə etdiyimiz ilk günlərdən hüquqi baza yaradılmış və burada çox mühüm amil

kimi ölkənin adət və ənənələri, onun mövcud durumu nəzərə alınmışdır. Bu hüquqi bazaya, 27 iyun 1991-ci ildə qəbul olunmuş «Əhalinin məşğulluğu haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu»; 29 sentyabr 1992-ci ildə qəbul olunan və 1994-cü ildə dəyişikliyə məruz qalan «Əməyin mühafizəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu»; 23 sentyabr 1992-ci ildə qəbul olunan və 1994-cü ildə, 1995-ci ildə, 1999-cu ildə 2004 və 2005-ci illərdə dəyişikliyə məruz qalan «Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu»; 25 avqust 1992-ci ildə qəbul olunan və 1994-cü ildə, 1995-ci ildə, 1999-cu ildə, dəyişikliyə məruz qalan «Əhalinin sosial müdafiəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu»; 3 sentyabr 1993-cü ildə qəbul olunan «Şəhid adının əbədləşdirilməsi və şəhid ailələrinə edilən güzəştlər haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu»; 14 oktyabr 1992-ci ildə qəbul olunan «Minimum istehlak büdcəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu»; 31 dekabr 1991-ci ildə qəbul olunan və 1992-ci ildə dəyişikliyə məruz qalan «Sosial sığorta və məşğulluq fonduna ayrılımların normativləri haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu»; 28 iyun 1994-cü ildə qəbul olunan və 1995-ci ildə dəyişikliyə məruz qalan «Veteranlar haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu», 17 sentyabr 2005-ci ildə qəbul edilmiş «Yaşayış minimumu haqqında» qanunu, 24 fevral 2006-cı ildə qəbul edilmiş «Sosial müavinətlər haqqında» qanunu, 21 oktyabr 2005-ci ildə qəbul edilmiş «Vətəndaşların pul gəlirlərinin və əmanətlərinin indeksləşdirilməsi haqqında» qanunu, 16 noyabr 2005-ci ildə qəbul edilmiş «Ünvanlı dövlət sosial yardımları haqqında» qanunu və s. daxildir.

Qərbin inkişaf etmiş ölkələrində əhalinin lazımi miqdar ərzaqla təmin etmək üçün hər ay ərzaqa dəyişilən ərzaq talonlarından da istifadə olunur. Xüsusi proqramlar üzrə yüksək səviyyədə pulsuz səhiyyə xidməti həyata keçirilir, ailə başçısını itirən uşaqlar ailələrə xüsusi yardımlar ödənilir. Bu baxımdan İngiltərə və Skandinaviya ölkələrinin təcrübəsi təqdirə layiqdir. ABŞ-la müqayisədə bu ölkələr «iki ümumi rifah dövləti istiqamətində daha irəli getmişlər». Məsələn, İngiltərədə «beşikdən qəbirədək» adlı proqramma uyğun

olaraq uşaq doğulduđu andan başlayaraq ona kömək göstərilməyə başlanır. Bu yardımlar kamillik yaşına çatanadək davam etdirilir. Bütün ömrü boyu o, pulsuz tibbi xidmətlə əhatə olunur, işsiz qaldıqda, xəstələndikdə, pensiyaya çıxdıqda yardım alır, daim dövlət qayğısını hiss edir. Öləndən sonra dəfn ilə bağlı bütün xərcləri də dövlət öz üzərinə götürür.

Əhalinin sosial müdafiəsində və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində sosial transferlərin rolunun artırılmasının mühüm istiqamətlərindən biri də pensiya sahəsində ciddi islahatların aparılmasıdır. Bu məqsədlə hər şeydən əvvəl pensiya islahatlarının vahid konsepsiyası hazırlanmalıdır. Qeyd olunan konsepsiyanın əsas xəttinin pensiyalarının minimum və onun artım tempinin «təminatlı aylıq gəlir»lə tənzimlənməsi təşkil edilməlidir.

Daha sonra işləyən pensiyaçılarla işləməyən pensiyaçıların gəlirləri arasında nisbətə diqqət yetirmək lazımdır. Ümumi Dünya Bankının sənədlərində qeyd olunur ki, Azərbaycanda işləyən pensiyaçılarla işləməyən pensiyaçıların arasında yoxsulluğun səviyyəsi ikincilərdə 30%-dən çoxdur. Bunu əsas götürərək elə siyasət yetirmək lazımdır ki, həm işləyən pensiyaçıların işləmək marağı azalmasın, həm də onların gəlirləri arasındakı nisbət artmasın. Bu baxımdan dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsindən bəhərlənmək lazımdır. Artıq bu sahədə ölkədə müəyyən iş gedir. Belə ki, işləyən pensiyaçıların pensiyaları 50% azaldılır. Qeyd olunan bu üsul məlum variantlar (pensiyaların nominalının dondurulması, işləyən pensiyaçıların pensiyalarının 50% azaldılması, işləyən pensiyaçılara pensiyanın fərqli qaydada hesablanması) içərisində ən sadəsidir. Bu zaman belə bir vacib cəhətə xüsusi diqqət yetirilməlidir ki, işləyən pensiyaçının aldığı əmək haqqı onun pensiyasının azaldılan hissəsindən az olmasın. Əgər əmək haqqı pensiyanın azalan məbləğindən aşağı olarsa bu zaman pensiya əmək haqqının 50% qədər azaldılmalıdır. Bunun vətəndaşlara da müəyyən təsiri yox deyildir.

Bu deyilənlərin vacibliyini ölkə Prezidenti H.Əliyevin 17 iyul 2001-ci ildə «Azərbaycan Respublikasında pensiya islahatı konsepsiyası» haqqında imzaladığı sərəncam bir daha sübut edir. Bir neçə mərhələnin – qanunu bazanın

yaradılmasını, avtomatlaşdırılmış pensiya sisteminə keçidi, fərdi uçotun yaradılmasının yaradılmasını və i.a. əhatə edən bu konsepsiya ölkəmizdə pensiya işinin inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə yaxınlaşdırmaq yolunda mühüm mərhələ olmaqla, onun təsirliyini daha da artıracaqdır.

Bizə belə gəlir ki, işsizlərə verilən müavinətlər sahəsində təşəkkül tapmış anormal vəziyyətə son qoymaq üçün birincisi ölkədə, Məşğulluğa kömək fondunu zəruri vəsaitlərlə təmin etmək lazımdır. Bu məqsədlə məcburi ayrılımların toplanması üzrə real planın hazırlanmasına və ona işdə əməl edilməsinə çalışmaq və Dövlət büdcəsindən zəruri məbləğin ayrılmasını təmin etmək vacibdir.

İkinci, ölkədə «Təminatlı aylıq gəlirdən» və Məşğulluq haqqında qanundan çıxaraq işsizlərə verilən və ya göstərilən müavinətlərin məbləğini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəltmək zəruridir.

Üçüncü, işsizlik statusunun verilməsi prosedurası sadələşdirilməlidir və saxta işsizlər aşkar edilib cəzalandırılmalıdır. Pensiya və müavinətlərlə yanaşı Azərbaycanda aztəminatlı ev təsərrüfatlarına verilən yardımlar sistem ilə təkmilləşdirilməlidir. Yuxarıda gördük ki, hazırda aztəminatlı ev təsərrüfatlarına systemsiz şəkildə müxtəlif yardımlar lazımi səmərə vermir. Onların çoxluğu hərcmərclik yaradır, bəzən ünvanına çatdırılmır. Yardımlar bir-birini təkrarladığından yardım alan sadə vətəndaş onu nə üçün aldığını bilmir, burdan da yardımların mənimsənilməsi halları baş verir. Bu neqativ hallara son qoymaq üçün çıxış yolu kimi dünya praktikasında sınaqdan keçirilən mütərəqqi gəlir vergisinin alternativivi olan «neqativ gəlir vergisinə» keçmək məqsədəuyğun olardı.

Əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsində bələdiyyələrin, məhəlli komitələrinin rolunu da artırmaq lazımdır. Xeyriyyə cəmiyyətlərinin iştirakı ilə bələdiyyə sosial müdafiə proqramlarının işlənilib hazırlanması və onları maliyyələşdirmək üçün sosial müdafiə fondlarının yaradılması məqsədəuyğun olardı. Bunlarla yanaşı əhalinin könüllü qaydada tibbi sığorta və könüllü pensiya sığortasına cəlb olunması da gündəlikdə olmalıdır.

Bazar iqtisadiyyatına keçidin müasir mərhələsində əhalinin aztəminatlı hissəsinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasında müəssisələrin firmaların rolunu da artırmaq lazımdır. Çox təəssüf ki, fəaliyyət göstərən, o qədər də çox olmayan müəssisələrin içərisində eləsinə tapmaq mümkün deyil ki, o öz işçilərin arasında aztəminatlıları müntəzəm şəkildə aşkar etsin və onlara müxtəlif köməklikləri həyata keçirmiş olsun, lakin sosioloji sorğu yolu ilə aztəminatlıları üzə çıxarılması və vaxtında onlara köməklik göstərilməsi həm dövlət üçün (o cümlədən sosial gərginlik artmır), həm də müəssisə üçün (işçilərin müəssisəyə münasibət yaxşı mənada dəyişir, ona öz müəssisəsi kimi baxırlar) çox səmərəlidir. Köməklərin formalarını hər bir müəssisə öz imkanlarından və işçilərinin istəyindən asılı olaraq təşkil edə bilər. Hazırda işçilərin daha çox əlavə maddi yardımlara, səhəti ilə bağlı müalicə müəssisələrinə göndərişlərə, ixtisasın yüksəldilməsinə və ya yeni peşənin qazanılmasına, mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılmasına ehtiyacı olduğunu nəzərə alaraq bu istiqamətlərə üstünlük verilməsi zəruridir. Xüsusilə vurğulamaq istəyirik ki, qeyd olunan bu kömək növləri heç də müəssisələrin xeyriyyəçiliyi kimi başa düşülməmişdir. Bu aztəminatlı işçilərdən daha çox müəssisə üçün vacibdir. Bununla müəssisə həm yaxşı imic qazanır, həm də özünün istehsal ehtiyatlarını (xüsusilə əmək və əmək məhsuldarlığı ilə əlaqədar) ödəmiş olur.

Aparılmış müşahidələr və qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi belə bir mülahizə üzərində durmağa da əsas verir ki, iqtisadiyyatı uzun müddət və kəskin ixtisar olunduğu ölkələrdə əhalinin gəlirlərinin mühafizə edilməsi düzgün büdcə siyasətindən çox asılıdır. Bu sadəcə büdcədən sosial müdafiə üçün ayrılan vəsaitin məhdudlaşdırılması istiqamətində işin gücləndirilməsi olmayıb, əksinə əsas diqqətin büdcəyə daxil olan gəlirlərin artırılmasına yönəldilməsidir. Bununla bağlı hazırda geniş hal olan vergidən yayınmanın qarşısı alınmalı, iqtisadiyyatın dirçəlməsi və istehsalın inkişafı qeydinə qalınmalıdır.

Tədqiqatın gedişində belə bir çox mühüm çatışmamazlıqla da üzləşməli olduq ki, Azərbaycanda əhalinin gəlirinin mühafizə olunmasının vahid konsepsiya və aztəminatlı ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin artırılmasının vahid

konsepsiya və onun reallaşma mexanizmi yoxdur. Çox təsüflə qeyd edilməlidir ki, bütün sahələrdə olduğu kimi sosial sahədə də qəbul olunmuş qanunlar və dövlət başçısının sərəncamlarına ciddi əməl olunmur. Bu sahədə xüsusi olaraq qarşılıqlı hökm sürür.

Belə ki, ölkəmizdə əhalinin sosial müdafiəsinə hazırda İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Sosial Müdafiə Fondu, Maliyyə Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi, Rabitə Nazirliyi və i.a.məşğul olur. Eyni bir işin çoxlu nazirliklərin öhdəsinə buraxılması isə məsuliyyətin paylaşmasına, nəticə etibarı ilə məsuliyyətdən yayınmağa gətirib çıxarır. Bizə belə gəlir ki, əhalinin sosial qayğıları ilə əhalinin özü yox, dövlətin təmsalında onun yaratdığı vahid struktur məşğul olmalıdır. O, sosial müdafiə ilə məşğul olan mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanlarının, əmək kollektivlərinin səylərini birləşdirməli və koordinasiya etməlidir. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı ölkələrinin təcrübəsi ilə tanışlıq göstərir ki, bu ölkələrdə kifayət qədər stabil və saat mexanizmi kimi işləyən sosial müdafiə sistemi təşəkkül tapmışdır. Doğrudur bu sistem illərlə cıllanaraq bu səviyyəyə gəlib çatmışdır və onu birdən-birə Azərbaycanda tətbiq etmək heç də yaxşı nəticələr verməz (ABŞ-da sosial təminat haqqında qanun 1930-cu ildə qəbul olunub). Bununla hələlik Azərbaycan dövləti iqtisadi, əhali ilə psixoloji cəhətdən hazır deyildir. Lakin, biz unutmamalıyıq ki, gəc-tez bu yolla getməliyik və ölkəmizdə sosial transferlərin iqtisadi və sosial səmərəliliyi yüksəltmək lazımdır. Bu eyni zamanda ölkənin bütün əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi demək olacaqdır.

Son illər iqtisadi inkişafın tempinin artırılmasına baxmayaraq cəmiyyət üzvlərinin həyat səviyyəsi, hələlik arzu olunan səviyyədə deyildir. Gəlirlərin bölgüsündə qeyri-bərabərliyin artması yaşayış səviyyəsində fərqlərin dəyişməsi öz həllini gözləyən problemlərdəndir.

İnkişaf etmiş dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, xüsusilə böhranlı situasiyalarda, iqtisadi siyasətdə başlıca istiqamət geniş əhali qruplarının gəlir gətirən fəaliyyətlə məşğul olmaq imkanını təmin edilməsi olduğu halda, sosial siyasətdə əsas məqsəd sosial siyasət tədbirləri vasitəsilə gəlirlərin yenidən

bölgüsünün ədalətli şəkildə aparılmasının təmin edilməsindən ibarətdir. Əgər, birinci istiqamət iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri aparılmasının qeyri-neft sektorunun və regionların iqtisadi inkişafını təmin etməklə özəl sektorun daha da stimullaşdırılmasını nəzərdə tutursa, ikinci istiqamət geniş və iqtisadi baxımdan səmərəli sosial müdafiə sisteminin yaradılmasını tələb edir. İqtisadi sistemin transformasiyası cəmiyyətdə sosial müdafiə sisteminin formalaşmasını təmin edir. Bu baxımdan Azərbaycanda mövcud olan əhalinin sosial müdafiəsi sistemi, əsasən sosial sığorta və sosial yardım təminatından ibarətdir. Mövcud sosial müdafiə sisteminin əsasları Azərbaycan sovet dövründən miras qalmışdır. 1997-ci ildən etibarən bu sistemdə müəyyən dəyişikliklər edilsə də, həm sosial yardım, həm də sosial sahəsində nəzərə çarpacaq əsaslı islahatlar aparılmamışdır. Beləliklə, sosial müdafiə sistemi köklü şəkildə dəyişmiş olan sosial- iqtisadi mühitə lazımınca adaptasiya olmamışdır.

Sosial təminat tədbirləri əsas etibarilə sosial sığorta və sosial yardım növlü tədbirlərə ayrılır. Sosial sığorta halları xüsusi sosial hallar zamanı fərdlərin yoxsulluq təhlükəsindən müdafiə olunmasına istiqamətləndirilmişdir (məsələn, qocalıq, əlillik və işsizlik). Pensiya təminatı işləyən əhali (o cümlədən, işgötürənlər) tərəfindən ödənilmiş sosial sığorta haqları hesabına maliyyələşdirilir. Pensiyanın miqdarının sosial sığorta ödəmələrinin müddəti ilə əlaqəli olması nəzərdə tutulur. İşsizlik müavinətləri isə, müəssisə tərəfindən ayrılan müvafiq ödəmələrin hesabına həyata keçirilir. Sosial yardım müavinətləri dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilir. Yoxsul əhalinin minimum istehlak səviyyəsinin təmin üçün vəsaitlərin yenidən bölüşdürülməsi tələb olunur. Azərbaycanda əsas prinsiplərdən biri ondan ibarətdir ki, artıq bu iki sosial təminat növü arasında, xüsusilə yaşa görə pensiya baxımından aydın bölgü yoxdur. Bunu səbəbi odur ki, sosial sığorta haqlarının ödənilməsi hesabına maliyyələşdirilən pensiyaların məbləği ödəmələrin miqdarına uyğun gəlmir və pensiyaçılara verilən müxtəlif əlavə yardımlar dövlət büdcəsi hesabına həyata keçirilir.

Sosial yardım sistemində isə, vəsaitlərin ehtiyacdan çox əhali kateqoriyalarına əsaslanan bölgüsü qalmaqla davam edir. Nəticədə sosial yardımın ünvanlıq Prinsipi təmin olunur, mövcud resursla daha az sayda yoxsul əhali qruplarına zəruri olan yardımı göstərmək əvəzinə, geniş əhali kütlələrinin əhatə edir. İndiyə kimi yoxsulluğun və ehtiyacların araşdırılması üçün lazım olan heç bir məlumat bazası, sorğu məlumatları və yoxsulluq həddi üzrə göstəricilər olmamışdır, belə ki, əhalinin ən həssas təbəqələrinin müəyyən edilməsi üçün ehtiyaclarına ödənilməsi üzrə səmərəli mexanizim mövcud deyildir. Digər bir problem sosial yardım müavinətlərinin çoxsaylı olması ilə əlaqədar onların tətbiqində meydana çıxan mürəkkəbliklərlə bağlıdır.

Sosial sığorta üzrə aparılacaq islahatların əsas məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- vətəndaşların pensiya ödəmələrinin etibarlı maliyyə təminatına nail olunması;
- pensiya təminatı sistemi bazar iqtisadiyyatı prinsipinə uyğunlaşdırmaqla əhalinin rifahının yaxşılaşdırılmasında onun rolunun artırılması;
- pensiya və müavinət ödənişləri üçün nəzərdə tutulan vəsaitin tam yığılmasının və məqsədyönlü istifadəsinin təmin edilməsi;
- pensiya təminatı sisteminin idarə olunmasının təkmilləşdirməklə onun səmərəliliyinin artırılması;
- sosial sığorta haqları ilə pensiya məbləğləri arasındakı əlaqənin uzlaşdırılması.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 17 iyul 2001-ci ildə «Azərbaycan Respublikasında pensiya islahatları konsepsiyası»nı təsdiq etmişdir. Konsepsiyada hər bir iştirakçının ödədiyi məcburi dövlət sosial haqqının məbləğinə uyğun pensiyanın təmin olunması nəzərdə tutulur. Bu, məcburi pensiya sığortası ilə sosial yardım müavinətlərinin funksiyalarını bir-birindən ayırır. Sosial yardım sistemi işlədikləri müddət ərzində sosial sığorta pensiyası almaq hüququ əldə edə bilməyən vətəndaşların müdafiəsini təmin etmək məqsədi

daşıyır. Sonrakı mərhələdə sosial sığorta könüllü iştiraka əsaslanan özəl pensiya sisteminin yaradılması və inkişafını nəzərdə tutur.

Konsepsiyada pensiya islahatını həyata keçirmək üçün hökumətin yerinə yetirməli olduğu tədbirlər müəyyənləşdirilmişdir:

1. Yeni sığorta sisteminin qurulması;
2. Pensiya sisteminin səmərəli idarə olunmasının və pensiyaların çatdırılmasının səmərəli təşkilinin təmin edilməsi;
3. Fərdi uçot sistemə əsaslanan avtomatlaşdırılmış sosial sığorta və pensiya sisteminin qurulması.

Pensiya sistemində islahat aparılarkən praqnozlaşdırma modellərindən istifadə olunması və onun tətbiqi əhəmiyyətli rol oynayacaqdır. Bu, əhalinin demoqrafik tərkibi, iqtisadi inkişafı, rəsmi əmək bazarının ölçüsü, sosial sığorta haqlarının faizi və buna uyğun olaraq qanuvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi üzrə müxtəlif modelləri hazırlamağa imkan verəcəkdir. Məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının ödənilməsinə əsaslanan pensiya sistemi üzrə təkmilləşdirilmiş qanunvericilik pensiya yaşının (peşələrlə bağlı imtiyazların tədricən ləğv edilməsinin, qadınlar və kişilər üçün pensiya yaşının mərhələlər üzrə bərabərləşdirilməsini), məcburi sosial sığorta haqqının ödənilməsi müddətini (minimum müddətin artırılmasını), işəgötürənlər və işçilər tərəfindən ödəniləcək sosial sığorta ödəmələrinin payını (bu payın tədricən bərabərləşdirilməsini), pensiya mənbələrinin hesablanması (nəzərə alınmış illərin sayı və istinad edilmiş əmək haqqı) və mümkün indeksasiyanı müəyyən edəcəkdir. Sosial pensiyalar və sosial sığorta haqlarına əsaslanmayan pensiyalar dövlət büdcəsi hesabına həyata keçiriləcəkdir.

Ölkədə pensiya sisteminin idarə olunması yeni təşkil olunacaq icra orqanlarında cəmləşəcəkdir. Bu orqan pensiya haqlarının yığılmasını, fərdi uçotun işlənməsini və həyata keçirilməsini, pensiyaların təmin edilməsini və ödənilməsinə nəzarəti, gəlirlərin və pensiya xərclərinin səviyyəsində dəyişikliklər haqqında statistik məlumatlarına yığılması ilə bağlı işləri həyata keçirəcəkdir.

Sosial sığorta sistemində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuş islahatların ən çox vəsait tələb edən hissəsi fərdi uçotlara əsaslanan pensiyaların və sosial sığorta sahəsində idarəetmənin avtomatlaşdırılmış sistemin yaradılması və həyata keçirilməsidir.

Son illər ərzində uşaq problemlərinin həlli istiqamətində bir sıra qanunlar, o cümlədən Ailə Məcəlləsi qəbul edilmişdir. Uşaqların rifahı üçün məsuliyyətin böyük hissəsi yerli icra hakimiyyətlərinin üzərinə düşür, lakin bu məsuliyyəti öz üzərinə götürmək üçün həmin orqanlarda potensialın inkişaf etdirilməsinə ehtiyac vardır. Uşaqların müdafiəsi üzrə siyasətin qarşısında duran əsas vəzifə onların ictimai təsisatlara verilməsinin qarşısını almadan və ehtiyacı olan ailələrə yardım göstərmək üçün alternativ siyasət işləyib hazırlamaqdan ibarətdir. Sosial siyasətdə digər başlıca istiqamət əhalinin əlil təbəqəsinin yuxarıda qeyd olunan sosial güzəştlərlə təmin edilməsi ilə yanaşı, cəmiyyətə mümkün qədər yaxından inteqrasiya olunmasıdır.

Azərbaycan Respublikasında aparılan islahatlar nəticəsində qurulmuş sığorta-pensiya sisteminin dayanıqlı və dinamik inkişafına nail olunması, bu zəmində vətəndaşların pensiya təminatının daha da təkmilləşdirilməsi tədbirləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 dekabr 2008-ci il tarixli 111 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı”na uyğun davam etdirilmişdir.

2013-cü ilin ötən dövrü ərzində Avropa Komissiyası tərəfindən təsdiq edilərək icrasına başlanılmış “Azərbaycan Respublikasının sığorta-pensiya sistemində yığım komponentinin tətbiq edilməsi və qeyri-dövlət pensiya fondlarının formalaşdırılması və fəaliyyətini tənzimləyəcək qanunvericilik bazasının yaradılması üzrə Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna dəstək” adlı tvinning layihə tapşırığının hazırlanaraq razılaşdırılması və müvafiq olaraq Avropa İttifaqına üzv dövlətlərdən daxil olan təkliflərin qiymətləndirilməsi üzrə tədbirlər həyata keçirilmişdir. Hazırda qiymətləndirmə nəticəsində təklifləri qəbul edilmiş Latviya Respublikasının Rifah Nazirliyi və Almaniya Federal Əmək və Sosial İşlər Nazirliyi ilə tvinning layihəsinin həyata keçirilməsi üzrə müqavilənin bağlanması istiqamətində tədbirlər görülür.

Sığortaolunanların fərdi uçot sisteminin qurulması tədbirləri davam etdirilmişdir. 2014-cü ilin 1 yanvar tarixinə 2 milyon 691 mindən çox sığortaolunana sosial sığorta nömrəsi verilmiş, onlar üçün fərdi hesab açılmışdır. Fərdi uçota alınanların sayı ilin əvvəlinə nisbətən 425 min nəfərdən çox artmışdır. Eyni zamanda, sığortaedənlərdən məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə sığortaolunanlar haqqında məlumatların qəbulu prosesi aparılmışdır. Fondun internet saytında fərdi şəxsi hesablarda əks olunan məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının məbləği barədə sığortaolunanların məlumatlandırılması xidməti fəaliyyətini davam etdirmişdir. Bu xidmət çərçivəsində hər bir sığortaolunan fərdi şəxsi hesabında əks olunan pensiya kapitalı, iş yerləri üzrə məcburi dövlət sosial sığortasına cəlb olunan gəlirləri və ödənilmiş məcburi dövlət sosial sığorta haqqı barədə məlumatları maneəsiz əldə etmək imkanına malikdir ki, bütün bunlar işləyənlərin öz işəgötürənləri üzərində ictimai nəzarətinin daha da güclənməsinə imkan verir.

3.2 Sosial sığorta və sosial təminatın təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Азәрбайҗан Республикасынын социал-игтисади инкишафында ядья едилян наилийятляр социал сыьорта вя социал тяминатын йенидьян гурулмасы вя пенсийа системинин тьякмилляшдирилмясини зярури етди.

Азәрбайҗан Республикасынын гуруьусу вя тяминатчысы олан Цмуммилли Лидеримиз Щейдяр Ялийевин 17 ийул 2001-ьи ил тарихли сярянъамы иля «Азәрбайҗан Республикасынын пенсийа ислащаты Консепсийасы» тясдиг едилмишдир. Бу онунла ялагьдар

иди ки, 1996-ъы илдян башлайараг юлкъанин игтисадиййатында мцшащидя едиян инкишаф мейлляри вя сонракы иллярдя ялдя едиян буюцк мцсбят нятиъялар дуюлятин социал йюнцмлц сийасятинин даща да эцъляндирилмясиня шяраит йаратмыш олду.

Son илляр яхалинин хяят сявиуясинин уцксядилмяси, ямяк хаqlагынын вя азтяминатлы аилаяря вериян мцавинятлягин артыгылмасы сахясиндя бир сыра мцццм тядбирляр хяyata кечирилмиш, вятяндашларын пенсиуа тяминатынын уахшылашдыгылмасы истиقامятиндя ciddi addimlar атылмышдыр. Вцццн bunларын нятисясиндя 1995-2000-си иллярдя ишляуянлягин орта аулыг номинал ямяк хаqqы 3 дяря, орта аулыг пенсиуанын мябляби 4 дяря артмышдыр.

Bununla уанашы ямяк хаqqынын вя пенсиуанын орта аулыг мябляби хялялик яхалинин тялябатыны там хясмдя юдямяк сявиуясиндя деуилдир. Еуни zamanda пенсиуа системинин идаря olunмасы, пенсиуаларын мцяууян едилмяси вя яхалиуя верилмяси механизми гцццн тяляблягиня cavab вермир. Бу бахымдан вятяндашларын пенсиуа тяминатынын onларын минимум хяят сявиуясинин юдянилмяси сявиуясиня чатдырилмасы вя

бүгүнкү пениа ишинин мңасир тјяблјя уьун qurulması юкјя пениа ислаһатынын араылmasıны зяруи едир.

Ы. Пениа ислаһатынын яса мјқяди вј принципји.

Пениа ислаһаты вјтјандашларын социал мңдафиясинин вј лауиқли һјят сјвиууясинин тјмин олунması мјқядиля ашаьыдакы мңм проблемјягин һјлиня уюндилир:

- вјтјандашларын пениа юдянишјягинин етибарлы малиууя тјминатына наил олунması;
- пениа тјминаты системини базар иқтисадиууаты принципјяни уьунлашдырмақла, яһалинин гифаһынын уахшылашдырылмасында onun rolunun артыылması;
- пениа вј мңавинят юдянишјяги мңм пјзјрдј tutulan вјсаитин там уьыылmasıнын вј мјқядиюнц istifadясинин тјмин едилмјси;
- пениа тјминаты системинин идаря олунmasıны тјкмиллашдырмақла onun сјмјрялилуинин артыылması;
- социал сььорта һақлары иля юдянишјяг арасындакы ялақянин уьунлашдырылması.

Уухарыда гюстярилян яса мјқядя наил олмақ вј қаршыда duran проблемјяги һјл етмјк мңм пениа ислаһатынын

ашаыдакы принципляр ясаында һяата кечирилмяси пязарда tutulur:

- мясбури sosial сыьорта һаққынын бцтцн ишыгютцрянляр вя ишляуяляр тьярфиндяп юдянилмяси;
- вятяндашларын минимум уашауыш сявиууясини тямин едяп пенсияларын мцяууяп едилмяси;
- вятяндашларын Азярбайсан Республикасынын Конститусиyasында тясбит olunмуш sosial тяминат һцқуқунун уегиня уетирилмяси;
- sosial тяминат системинин идаря olunмасында ашкарлыьы тямин етмяк мяқсядиля истимаи пязарятин арагылмасы;
- мцлкиууят формасындан асылы olmayарақ пенсия тьяшкилатларынын фяалиууятиня бярабяр шыраитин уарадылмасы;
- мясбури дювлят sosial сыьорта һақлары цзря ишы гютцрянляр вя ишчиляр тьярфиндяп юдяниляп тарифляр арасында мцянасиблиуин гюзлянилмяси.

ЫЫ. Пенсиуа системи.

Оптамцддятли перспективдя пенсиуа ислаһаты сиуасяти цчнювлц пенсиуа тяминаты системинин тьяшкилиня

уюнaldилмялидир. Биринси нюв пенсиуа тяминаты мясбури дювлят сыьорта системини тьшкил едян ямяк пенсиуасыны пьзьярдя tutur. Ямяк пенсиуасы ислахатына ашаьыдакы пинсириал тьябляр гойулмушдур:

- пенсиуанын тьябляьи сыьортанын миьдарындан асылы olan вя verilмя шьртляри һяр бир konkret шьхсин социал сыьортادا иштиракы заманы юдядыуы вьсаитин һьстиня уьун olmalыдыр;
- пенсиуанын миьдары вя вьтяндашып пенсиуа һцциуи тцьяууяп едиляркяп сыьорта һаьдынып юдяпилмяси иля баьлы olmayan дьвлряр пьзьяр алынмамалыдыр;
- дьвлят социал сыьорта системиндя вахтындан тез пенсиуага чыхмаь цзря гузьяшляр мяhdудлашдырылмалыдыр. Вахтындан яввял пенсиуага чыхмаьла баьлы ялавя хьрсляр ишьядютцрянляр тьярфиндяп малиууяляшдигилмялидир.

Pенсиуа тяминаты системинин икинси нювц биринси нювля яһатя olunmayanlara, яахуд ямяк пенсиуасы алмаьанlara социал кюмяк гюстярмясини пьзьярдя tutur. Илк ики нюв пенсиуа қосаларын, ялиллягин вя аиля вьшчысыны итирмиш шьхслягин социал тцдафиясинин һяyata кечигилмясы мяқсядиня хидмят едир.

Pensiya təminatı sistemini qəyri-dövlət pensiyaları təşkil edir. Qəyri-dövlət pensiya sistemini formalaşması və inkişafını dövlət bazarı altında həyata keçirmək zəruri tələbdir.

Ünvanlı pensiya sistemini idarə olunması yeni təşkil olunacaq icra orqanında sərəhsizdir. Bu orqan pensiya haqlarının uylunması, fərqi uotun işlənməsi və həyata keçirilməsi, pensiyaların təyin edilməsi və uylunmasını bazar, gəlirləri və pensiya xərclərini sərəhsizləndirən dövlətliklər haqqında təfəsilat, statistik məlumatın uylunması işləməsi həyata keçirilməlidir.

Ünvanlı. Pensiya islahatının həyata keçirilməsi tələbləri və vəzifələri.

Azərbaycan Respublikasında pensiya islahatı bu sahədə yeni qanun bazasını yaradılması, sosial sərəhsiz haqlarının uylunmasının təkmilləşdirilməsi, pensiya uylunmasını qanunluluğunu və onların vaxtında vətəndaşlara çatdırılmasını təmin edən mexanizmi yaradılması, pensiya sistemini idarəetmə orqanlarının strukturunu yenidən qurulmasını zəruri tələbdir. Eyni zamanda pensiya islahatının yasa

məhsulüyyətini, onunla bərabər gəlirlər işlərin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün qəbul edilmiş qanunvericilik bazasının yaradılması, işlərin həyata keçirilməsində iştirakçıların və işçilərin arasında geniş məlumatlandırma işləri aparılmalıdır.

Pensiya islahatı 2001-2005-ci illəri əhatə etməklə həyata keçirilmişdir. Birinci mərhələdə pensiya təminatının qanunvericilik bazasının yaradılması nəzərdə tutulur. Bununla bərabər 2001-ci ildən başlayaraq "Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında" Azərbaycan Respublikası qanununun yeni redaksiyada işlənilib hazırlanması, "Sosial sığortada" Azərbaycan Respublikası qanununa dəyişikliklər əlavələrinin edilməsi, "Dövlət sosial sığortası sistemində fərdi hesab haqqında" Azərbaycan Respublikası qanununun işlənilib hazırlanması, habelə qeyri-dövlət pensiya fondları haqqında qanunvericilik aktlarının hazırlanması təqdim olunması nəzərdə tutulur.

Pensiya islahatının ikinci mərhələsində pensiya sisteminin qanunvericilik bazasının təşkil edilməsi fərdi hesabın yaradılması və işlərin aparılması, o cümlədən pensiya hesablamaları, vəsaitin uşaq və ya bütövlükdə pensiyalarını təmin etməklə

sahyasında avtomatlaşdırılmış sistemlə hazırlanması və tətbiqi təmin edilmişdir.

Üçüncü mərhələyə fərdi hesabatın yaradılması ilə bəzi əmək qabiliyyətli işçilərin gəlirləri və pensiyalarını təmin edilmiş üçüncü lazım olan digər göstəricilər barədə məlumat toplanmalıdır. Dördüncü mərhələyə pensiyalarını fərdi hesabatları yasaında hesablanmasına başlanmalıdır.

IV. Pensiya islahatının sosial-iqtisadi nəticələri.

Pensiya islahatının nəticəsi olaraq üçüncü sosial və iqtisadi əlaqələndirilməsi yaxşılaşdırılmasına kömək etmişdir. Yeni sistem bütüncü olaraq üçüncü pensiya təminatında bərabər şərtlərin yaradılmasına və qazanılmış pensiya hüquqlarının reallaşdırılmasına təminat vermişdir.

Pensiya təminatı normalarının təkmilləşdirilməsi bu sahədə bir sıra təxirə salınmaz problemlərin həlli üçün vəsaitin azad olunmasına imkan yaradır.

Qeyri-dövlət şirkətləri pensiya təminatının inkişafı maliyyə vəsaitinin uşaqılmasına və onun istehsalın inkişafı üçün istifadə olunmasına şərait yaradır. Pensiya islahatı həmçinin əmək üçün yəqinləşdirilmiş sistemlə və müvafiq olaraq əmək

bazarына mцsbят тясир етмяли вя бцтювлцкдя иqtисadiууатын struktur сяхятдяп уенидяп qurulмасына кюмяк гюстярмялидир.

Назырда Pensiya Islahаты Консепсиуасынын mцddяаларына uyун olaraq sosial mцdafия системинин keyфиууятся уенидяп qurulмасы, islahатын махиууятини тяскил едяп сыьорта-pensiya вя sosial yardым системлягинин бир-бириндяп аугылмасы, бу системлягин малиууяляшдирилмяси цчцп вясait ахынларынын fяrqляндирилмяси тядбирляги ардысыллыqla davam етдирилмякдядир.

Бу мяqсядля бир чох hцquқи сянядляг ишляниб hazыrlантыш, habеля «Dюvлят sosial сыьорта системиндя fярди учот haqqында» Azяrbaycan Respublikасы Qanunu qяbul едилмиш, pensiualar вя pensiyalara ялавя olunан mцавинятлягин mцяууяп olunмасы цзря vahид дюvлят pensiya системинин yarадылмасы истиqамятиндя mцhцm тядбирляг hяyata кечирилмишдир.

Xцsusиля, «Azяrbaycan Respublikасында дюvлят pensiya системинин тямилляшдирилмяси тядбирляги haqqында» Azяrbaycan Respublikасы Prezidentинин 04 avqust 2003-сц ил тарихли 908 нюмряли вя «Pensiualарын артыгылмасы haqqында» 04 avqust 2003-сц ил тарихли 909 нюмряли Fярманлары иля юлкядя pensiya islahatларынын сцзрятляндирилмяси вя pensiya мябляылягинин

артырылмасы цзря мцнцм ишляр гюрцлмцшдцр. Яввяла, сыьорта-пенсиуа системи иля дювлят социал ярдым системинин бир-бириндян аурылмасы истиقامятиндя мцнцм addymlar атылмышдыр. Веля ки, Ямяк вя Яһалинин Социал Мцдафияси Назирлиуинин yerli orqanларынын пенсиуалар вя пенсиуалара ялавя олунан мцавинятлягин тьяуин едилмяси, малиууяляшдирилмяси вя юдянишиня нязарят цзря функциялары онларын һяyata кечирилмясини тямин едян мцвафиq maddi-texniki baza вя штат vahидляги иля бирликдя Дювлят Социал Мцдафия Fonduna вериляряк, бу иш 2003-сц ил октябрын 01-дяк там уегиня уетирилмишдир. Еуни заманда, ишаq мцавинятлягинин малиууяляшдирилмясинин Ямяк вя Яһалинин Социал Мцдафияси Назирлиуи vasитясиля һяyata кечирилмясиня башланмышдыр.

Сыьорта-пенсиуа системиндя һяyata кечигилян ян ыьurlu islahat тядбирлягиндян бири пенсиуа-мцавинятлягин юдянишиндя kart системинин тятбиqi олмушдур. Бу системин тятбиqi нятисясиндя пенсиуа-мцавинятлягин яһалиуя чатдыгылмасында uzun илярдян бяги мюvcud olan бцтцн neqativляр aradan qaldырылмышдыр.

Назырда Вакы вә Sumqayıt шәһәрягәндә, еләся дә республиканын дигәг шәһәг вә район мәркәзләгәндә 500 мин пәярдәг чох пенсиячы (вә уә юкә цзгә пенсиячыларын 40%-и) бу системля яһатя olunmuşdur вә onlara 293 bankomat, 262 pos terminal vasitяsilя plastik kartlarla хидмәт гюстягилир.

Pensiya sistemindя тляб olunan кюкц дяуишиклиуин reallashması ися, Pensiya Islahаты Консерсиуасында якс олундуьу кими, сыьорта мцнасибятлягиня яsaslanan pensiya sistemинин qurulmasıны ифадя едир. Бу дяуишиклиуин башлыса elementi фярд ичот яsaslanan avtomatlashдыгылмыш sosial сыьорта вә pensiya системинин yaradılmasıдыр.

Фярд ичот системинин тятбиқиндя яsas мяqsяд юдяпилян мясбур ичювят sosial сыьорта haqqы иля pensiya мябляь и арасында бирбаша qarшылыqlы ялақянин тямин едилмясидир.

Назырда Азярбайцанда pensiya тяминат системи совет дюврцндяг қалмыш һямгяулик принсипиня яsasлаыр. Rusиya Federasiyasы, Украйна вә бир сыра дигәг MDB дювлятлягәндя бу sistem артық бир нечя илдир ки, цчрилля и

pensiya

sistemi

иля

являз олунмушдур.

Азәрбаџанда да һямин система кечид pensiya Ислаһаты Консерпсиясынын яsas мқддәасыны тәшкил едир.

Бу ися, бир тәрәфдән, дјәлсәкдә pensiya тәминатында етибарлы малиууя мянбәуинин яaranması, дигәр тәрәфдән ися сыьорта олунанларын pensiya тәминатынын ядалятли һялли демәкдир.

Бу баһымдан «Азәрбаџан Республикасы Дювлят Sosial Мқдафия Fondunun potensialынын гүцляндирилмяси» лауиһясиня даир ВМТ-нин Инкишаф Проqramы иля имзаланмыш saziшя уьун olaraq фәрди учота яасаланан sosial сыьорта-pensiya системинин qurulması тјдбирляги respublikанын pilot яразилляги кими сечилмиш rayonларында 2003-сқ илдән башлаяарақ уьurlа davam етдирилмиш, pensiya системиндә фәрди учотун вә информасия технологияларынын тјтбиқи saһясиндә мқһцм addımlar атылмышдыр.

Гюстягиляплярля уанашы, фәрди учотун вә информасия технологияларынын вцтцн юлкя яразисиндә тјтбиқини пязардә tutan тјдбирлягин иcrасы да диqqят мяркязиндә saxланылмышдыр.

Pensiya və sosial yardım sahəsində kompleks islahat tədbirlərini ifadə edən «Azərbaycan: Pensiya və sosial təminat layihəsi» müvafiq icra hakimiyyəti orqanları ilə razılaşdırılmaqla hazırlanmışdır. Layihə, Dünya Bankının Azərbaycanda olan Missiyası tərəfindən uşaq qiymətləndirilmişdir və qeyd edilən layihənin Dünya Bankı qrupuna daxil olan Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasının gələcətli şərtləri ayıracaq kredit hesabına həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Ülkədə sığorta-pensiya sistemi ilə dövlət sosial yardım sistemlərinin bir-birindən ayrılması nəticəsində pensiya sistemi sığorta münaqişələri arasında fəaliyyət göstərəcəkdir. Dövlət tərəfindən üdaniyə müavinət və digər yardımların həyata keçirilməsi isə dövlət sosial yardım sistemi ilə tənzimlənəcəkdir. Dövlət sosial yardım sisteminin qurulması hər hansı müavinət növləri üzrə ağı-ağı və ya qruplarının təminatını

deuil, аилялягин
дялирляги вя уашауыш минимуму арасындакы фярця гюря социал
яардыма еhtiуаcлы
яһалинин социал мцдафиясини пязярдя tutur. Бу системин тятбиқи
вясаитлягин социал
яардым шяклиндя юз дцзгцн цнванына чатдыгылмасына вя аугы-
аугы имтиязлы
груплагын деuil, яһалинин бцтцн уохsul тязбярясинин социал
мцдафиясиня имкан верясякдир.

Azərbaycan Respublikasında aparılan islahatlar nəticəsində qurulmuş sığorta-pensiya sisteminin dayanıqlı və dinamik inkişafına nail olunması, bu zəmində vətəndaşların pensiya təminatının daha da təkmilləşdirilməsi tədbirləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 dekabr 2008-ci il tarixli 111 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı”na uyğun davam etdirilmişdir.

Avropa Qonşuluq və Tərəfdaşlıq Aləti çərçivəsində təsdiq edilmiş “Sığorta-pensiya sistemində yığım komponentinin tətbiq edilməsi və qeyri-dövlət pensiya fondlarının formalaşdırılması və fəaliyyətini tənzimləyəcək qanunvericilik bazasının yaradılması üzrə Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna dəstək” adlı tvinning layihəsinin həyata keçirilməsi məqsədilə 2014-cü ilin aprel ayında Latviya Respublikasının Rifah və Almaniya Federal Əmək və Sosial İşlər nazirlikləri ilə müqavilə imzalanaraq icrasına başlanılmışdır.

Sığortaolunanların fərdi uçot sisteminin qurulması tədbirləri davam etdirilmişdir. 2015-ci ilin 1 yanvar tarixinə 2 milyon 976 min nəfərdən çox sığortaolunana sosial sığorta nömrəsi verilmiş, onlar üçün fərdi hesab açılmışdır.

Fərdi uçota alınanların sayı ötən ilin əvvəlinə nisbətən 285 min nəfərə yaxın artmışdır. Eyni zamanda, sığortaedənlərdən məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə sığortaolunanlar haqqında məlumatların qəbulu prosesi aparılmış, Fondun internet saytında fərdi şəxsi hesablarda əks olunan məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının məbləği barədə sığortaolunanların məlumatlandırılması xidməti fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Pensiyaların plastik kartlarla ödənişinin kənd yerlərində yaşayan pensiyaçıları əhatə etməsi tədbirləri daha da genişləndirilmişdir. Hazırda pensiya ödənişi aparılan kənd yerlərində yaşayan pensiyaçıların 99,9 faizinin, şəhərlərdə yaşayan pensiyaçıların 100 faizinin, ümumilikdə isə 99,9 faizinin pensiyasının plastik kartlarla ödənilməsi təmin olunmuşdur. Bu məqsədlə ümumilikdə 858, o cümlədən kənd və qəsəbələrdə 198 bankomatın istifadəsi təmin edilmişdir.

Əmək pensiyaçılarının çoxfunksiyalı plastik kartlarından nağdsız ödəniş vasitəsi kimi istifadə etməsinə nail olmaq məqsədilə yaradılmış “Pensiya +” xidmətinin tətbiqinə başlanılmışdır. Bu xidmət çərçivəsində Azərbaycan Beynəlxalq Bankına məxsus bütün pensiya kartlarının sahibləri üçün avtomatik olaraq aylıq pensiya məbləğində hər ay yenilənən faizsiz kredit limitindən istifadə imkanı yaradılmışdır ki, pensiyaçılar tərəfindən nağdsız ödəniş zamanı istifadə edilən bu vəsaitlərə görə heç bir xidmət haqqı ödənilmir. Qeyd olunmalıdır ki, “Pensiya +” xidməti fəaliyyətə başladığı dövrdən hazırədək bu xidmət çərçivəsində həyata keçirilən nağdsız ödənişlərin dövriyyəsi 2 dəfə artmışdır.

Fond tərəfindən əhaliyə göstərilən elektron xidmətlərin keyfiyyətinin artırılması və əhatə dairəsinin genişləndirilməsi sahəsində ardıcıl tədbirlər görülmüşdür. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 24 noyabr 2011-ci il tarixli 191 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Elektron xidmət növlərinin Siyahısı”nda nəzərdə tutulmuş 6 elektron xidmət aktivləşdirilərək “Elektron hökumət” portalına inteqrasiya edilmişdir. Kiçik ödəniş edən, mühasibatlığı avtomatlaşdırılmamış torpaq pay mülkiyyətçiləri, fərdi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin hesabatlarının elektron formada qəbulunu təmin etmək məqsədilə Fondun yerli orqanlarında yardım masaları yaradılmışdır. Müntəzəm

olaraq elektron xidmətlərin ayrı-ayrı bölgələrdə təşviqi və onlardan istifadə sahəsində maarifləndirmə xarakterli regional təqdimatlar keçirilmişdir. “Elektron hökumət” portalının statistikasına əsasən Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun göstərdiyi elektron xidmətlər ən çox istifadə olunan xidmətlər sırasında yer almış və “Doinq Business 2015” beynəlxalq reyting hesabatına əsasən Azərbaycan sosial sığorta haqlarının ödənişi və hesabatı sisteminin avtomatlaşdırılması istiqamətində 32 pillə irəliləmişdir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin, torpaq pay mülkiyyətçilərinin və digər sığortaedənlərin məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə Fondun orqanlarına (“Hökumət Ödəniş Portalı”na qoşulmuş Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyinin orqanları üzrə) ödənişlərinin real vaxt rejimində qəbulu davam etdirilmişdir. 2015-ci ilin 1 yanvar tarixinə Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 87 yerli orqanı üzrə 789219 sığortaedən haqqında məlumat “Hökumət Ödəniş Portalı”na inteqrasiya olunmuşdur.

Pensiya təyinatının avtomatlaşdırılmış qaydada vahid mərkəzdən “Mərkəzi Çağrı Sistemi” (“190-0” nömrəli telefon məlumat xidməti) vasitəsi ilə həyata keçirilməsi davam etdirilmişdir. 2014-cü il ərzində pensiya yaşına çatmış 2194 nəfər vətəndaşa bu sistem vasitəsilə pensiya təyin edilmişdir.

“Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 sentyabr 2012-ci il tarixli 706 nömrəli Fərmanının icrası olaraq “ASAN xidmət” mərkəzlərində əmək pensiyalarının təyinatı xidmətinin təşkili işi daha da genişləndirilmişdir.

Əmək miqrantlarının əmək fəaliyyəti dövründə müxtəlif dövlətlərin ərazisində qazanmış olduqları pensiya hüquqlarının tanınması və pensiya təyinatında nəzərə alınması prinsiplərini tənzimləyəcək ikitərəfli sazişlərin bağlanması istiqamətində tədbirlər, sığorta-pensiya sahəsində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi üçün Beynəlxalq Sosial Təminat Assosiasiyasının və müxtəlif ölkələrin sığorta-pensiya qurumları ilə ikitərəfli münasibətlər çərçivəsində xaricə ezamiyyət səfərləri və birgə seminarların mütəmadi olaraq təşkili davam etdirilmişdir. 2014-cü

ilin oktyabr ayında Bakı şəhərində Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondu və Beynəlxalq Sosial Təminat Assosiasiyasının birgə təşkilatçılığı ilə “Sosial müdafiə sahəsində elektron xidmətlər: keyfiyyət və miqyasın genişləndirilməsi” mövzusunda beynəlxalq texniki seminar keçirilmişdir.

2014-cü ildə Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi istiqamətində işlər davam etdirilmişdir. Fondun 1 yerli şöbəsinin yeni inzibati binasının tikintisi başa çatdırılaraq istifadəyə verilmiş, 3 yerli şöbəsinin yeni inzibati binalarının tikintisi davam etdirilmiş, 4 yerli şöbəsinin yeni inzibati binalarının layihə-smeta işləri aparılmışdır.

Hesabat dövründə vətəndaşların müəyyən olunmuş qrafikə uyğun qəbulu, onların müraciətlərinə, ərizə və şikayətlərinə vaxtında baxılması və haqlı tələblərinin həll edilməsi təmin olunmuşdur. 2014-cü ildə Fondun Aparatına vətəndaşlardan 7822 (2013-cü illə müqayisədə 1037 ədəd və ya 13,3 faiz az) müraciət daxil olmuşdur. Bilavasitə Fondun rəhbərliyi tərəfindən 410 (o cümlədən Fondun Aparatında 59, respublikanın regionlarında 351) vətəndaş qəbul edilərək onların müraciətlərinə baxılmışdır.

Dövlət qulluqçularının peşəkarlığının artırılması ilə bağlı Dövlət Sosial Müdafiə Fondu orqanları işçilərinin ixtisas səviyyəsinin təkmilləşdirilməsi kurslarının tədris proqramı təsdiq edilərək icra olunmuşdur. Eyni zamanda bu məqsədlə dövrü olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət Qulluğu Məsələləri üzrə Komissiya, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, “ADA” Universiteti ilə birgə kurslar təşkil edilmişdir.

Vətəndaşların informasiya ilə təmin olunması və onların sığorta-pensiya sistemində fəal iştiraka cəlb edilməsi məqsədilə geniş təbliğat işləri aparılmış, Fondun fəaliyyətinə səmərəli ictimai nəzarət imkanının yaradılması məqsədilə regionlarda müxtəlif mövzularda “Açıq qapı” günü vətəndaş forumlarının keçirilməsi, kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə olunmaqla müsabiqələrin və Fond əməkdaşlarının iştirakı ilə müxtəlif televiziya, radio kanallarında dövrü verilişlərin təşkili təmin olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli 800 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının 7.3-cü bəndinə müvafiq olaraq sığortaedənlərdə auditin elektron qaydada aparılmasının təmin edilməsi məqsədilə Avropa Qonşuluq və Tərəfdaşlıq Aləti çərçivəsində tvinning layihəsi hazırlanaraq müvafiq qaydada təqdim olunmuşdur.

Ölkəmizdə pensiya təminatı sisteminin formalaşmasında beynəlxalq inkişaf tendensiyalarının nəzərə alınması və pensiya təminatının daim yenilənən müasir tələblərə uyğunlaşdırılması, inkişaf etmiş ölkələrin bu sahədə təcrübəsindən istifadə edilməklə uzunmüddətli dövr üçün pensiyaçıların etibarlı sosial müdafiəsinə nail olunması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 noyabr 2014-cü il tarixli 827 nömrəli Sərəncamı ilə “2014-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında pensiya təminatı sisteminin islahatı Konsepsiyası” təsdiq edilmişdir.

Konsepsiyaya uyğun olaraq əsas prioritetlər kimi pensiya təminatı sisteminin uzunmüddətli dövr üzrə maliyyə dayanıqlığına nail olunması, sosial sığorta haqqı normativinin strukturunun təkmilləşdirilməsi, pensiya sisteminin ödəmə potensialının gücləndirilməsi, pensiya təminatı sisteminin uzunmüddətli inkişafı üçün aktuar təhlillərə əsaslanan mexanizmlərin formalaşdırılması, əmək pensiyalarının könüllü yığım komponentinin fəallaşdırılması və qeyri-dövlət pensiya institutlarının inkişaf etdirilməsi müəyyən edilmişdir.

Ümumilikdə 2014-cü il ərzində Fondun fəaliyyətini tənzimləyən 17 normativ hüquqi akt qəbul edilmişdir (Azərbaycan Respublikasının qanunları - 3, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları - 7, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları - 4, Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun normativ hüquqi aktları - 3).

Nəticə və təkliflər

Müasir dövrün əsas iqtisadi məzmunu bazar iqtisadiyyatına keçid və ona müvafiq olaraq iqtisadi münasibətlərin formalaşması olduğuna görə respublikamızda da bu proses gedir. Bunun üçün iqtisadi baza yaradılmalıdır. Dünya ölkələrinin təcrübəsindən göründüyü kimi bazar münasibətlərinin formalaşması bu yolda atılan həlledici addımlardan biridir.

Bazar münasibətlərinə keçid təbii olaraq ictimai-iqtisadi həyatın bütün sahələrində mühüm problemlər yaratmışdır. Bu problemlər arasında əhalinin sosial təminat sistemi daha mürəkkəb və kəskin xarakterə malikdir. Azərbaycanda 90-ci illərin əvvəllərində aparılan islahatların ilk mərhələsində o, plansız və proqramsız aparıldığından və bu sahədə çox ciddi nöqsanlara yol verildiyindən, ölkə iqtisadiyyatında kütləvi tənəzzül baş vermişdir. Bu şəraitdə iqtisadi tənəzzül paraktiki olaraq bütün istehsal strukturlarını əhatə etmişdir. Maliyyə, kredit və pul sistemi böhran vəziyyətinə düşmüşdür. Respublikanın istehlak bazarı dağılmış, qiymətlərin liberallaşması ilə inflyasiyanın son həddə çatması nəticəsində əhalinin gəlirləri ilə istehlak səbəti arasında çox kəskin fərq yaranmışdır. Belə bir şəraitdə əhalinin sosial müdafiəsi üçün əvvəlcədən həyata keçirilən cari sosial tədbirlərin sstemsizliyi həddinə düşmüşdür. Bütün bunlar

respublikamızda əhalinin yoxsullaşmasının qarşısını almaq üçün dövlət tərəfindən səmərəli sabitləşdiricilər sistemi yaradılmasını və onun ardıcıl şəkildə həyata keçirilməsini tələb edirdi. Bazar münasibətlərinə keçid iqtisadiyyatda əsaslı dəyişikliklər aparılmasını, başlıca olaraq iqtisadi həyatın bütün sahələrində müəyyən islahatların həyata keçirilməsini zəruri edir. Lakin bu islahatların aparılması prosesində baş verə biləcək mənfi sosial-iqtisadi nəticələri zəiflədən və onların qarşısını ala bilən sosial müdafiə proqramları və sosial mühafizənin təkmil sistemləri yaradılmalıdır. Çünki güclü sosial müdafiə sistemi olmadan bazar münasibətlərinin normal fəaliyyəti, sosial iqtisadi proseslərin sabit və ahəngdar inkişafı da mümkün olmaz.

Qeyd etmək azımdır ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində əhalinin sosial müdafiəsi məsələsinin mahiyyətini öyrənmək üçün hər şeydən əvvəl dövlətin sosial siyasətinin əsas prinsiplərini, məqsədini və onun cəmiyyətin həyatındakı rolunu bilməliyik.

Sosial siyasət dövlətin daxili siyasətini əsas istiqamətlərindən biri olmaqla, ictimai həyatın sosial sahəsi və ayrılmaz hissəsidir. Bu sahəyə həm xalq təsərrüfatının qeyri-istehsal sahələri (təhsil, elm, səhiyyə, mədəniyyət və sosial müdafiə), həm də istehsal sahələrinin bir çox aspektləri (iş günü müddətinin, minimum əmək haqqının, əməyin mühafizəsinin müəyyən olunması və s.) daxildir.

Cəmiyyətin həyatında sosial sahənin funksional rolu adamlar arasında sosial əlaqələrin yenidən yaradılması və dərinləşdirilməsi, onların zəruri tələbatlarının təmin olunması və formalaşdırılması şərtlərindən ibarətdir.

Sosial siyasətin məqsədi cəmiyyət üzvlərinin tələbatlarının tam təmin olunması, onların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasıdır. Sosial həyata keçirilməsi çərçivəsində insanların zəruri tələbatlarının təmin olunması barədə söhbət getdikdə, burada yalnız cəmiyyət üzvlərinin öz hesabına deyil, həm də dövlətin köməyi ilə ehtiyacı olan hər bir adama qayğı və köməyi ilə ehtiyacı olan hər bir adama qayğı və köməyin göstərilməsi nəzərdə tutulur.

Sosial siyasət əmək qabiliyyətli vətəndaşların özlərini təmin etməsi üçün müvafiq proseslərin inkişafı və eyni zamanda əmək qabiliyyətini itirmiş, cəmiyyəti

yətin və dövlətin qarşısına ehtiyacı olanlara ünvanlı təminat üçün əlverişli şərait yaradır.

Beləliklə, sosial siyasət sahələrin mütərəqqi inkişafı, insanların həyat şəraitinin və zəruri tələbatlarının təmin olınması, onlara lazımi sosial qayğı göstərmək və müdafiə etməyə istiqamətlənmiş dövlətin siyasi, ictimai və digər sosial institutlarının, yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətidir.

Sosial siyasətin əsas vəziflərinin uğurlu həlli bilavasitə dövlətin iqtisadi siyasətindən, ölkənin bazar təsərrüfatının inkişafından asılıdır. Müxtəlif ölkələrin iqtisadi potensialı həmin ölkələrdə sosial müdafiə sisteminin maddi əsasını təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, kompleks sosial təminatlar proqramı olmadan, sabit iqtisadi yüksəliş yaratmaq mümkün deyil. Bununla əlaqədar, Azərbaycanda əhalinin maddi baxımdan özünün müdafiəsini təmin etmək üçün zəruri makroiqtisadi müdafiə problemlərini keyfiyyətə yeni səviyyəyə çatdırılmaqla, cəmiyyətin bütün üzvlərinə aid tədbirlərlə ayrı-ayrı sosial qruplara ünvanlanmış tədbirlər arasında həddi aradan qaldırmaq olar. Son illər ölkəmizdə aparılan iqtisadi və sosial islahatlar, o cümlədən pensiya islahatları əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə orta əmək haqqının və pensiyaların orta səviyyəsinin artmasına şərait yaratmışdır. Xüsusilə, pensiyaların baza hissəsinin artması bu sahədə görülən mühüm tədbirlərdən biridir.

Fikrimizcə, cəmiyyətin bütün üzvlərinə aid sosial tədbirlər aşağıdakılardır:

- hər bir insanın öz şəxsi qabiliyyətinə müvafiq fəaliyyət sahəsində bu imkanları tətbiq etməsinə şərait yaradan səmərəli məşğulluqla, kadrların hazırlanması və onların yeni ixtisaslara yiyələnməsi sistemi təmin edilməlidir;

- gəlirlərin yaranması üçün elə səmərəli sistem təşkil edilməlidir ki, işçinin aldığı əmək haqqının səviyyəsi həmin işçinin iqtisadiyyatın hansı sektorunda (dövlət müəssisəsi, kiçik biznes, firma, kooperativ, ticarət təşkilatı və s.) işləməsindən asılı olmayaraq, bilavasitə işin keyfiyyəti və nəticəsi əsasında müəyyən edilsin;

- gəlirlərdə və şəxsi istehlakda diferensasiya prosesi makroiqtisadi səviyyədə vergitutma, vergilərin planlaşdırılması, əhalinin peşə və sosial

baxımından yüksək dərəcədə mobilliyi tənzimlənməli, vahid istehlak bazarı yaradılmalıdır;

- əhalinin gəlirlərinin və istehlakın diferensiyasında müşahidə edilən meyillər nəzərə alınmaqla həm pul formasında, həm də «istehlak zənbilində» dolanacaq minimumunun real səviyyəsi rəsmən müəyyən edilməlidir.

1. Respublikamızda sosial proseslərin bazar mexanizmi ilə dövlət tənzimlənməsinin optimal əlaqələndirilməsi sosial problemlərin səmərəli həll edilməsi çox mühüm əhəmiyyətə malikdir.

2. İstehlak bazarında əmtəə bolluğunun yaradılması üçün respublikamızda xalq istehlakı mallarının istehsalı, fermer təsərrüfatının, habelə əhaliyə göstərilən xidmət sahələrinin inkişafı üçün dövlət stimullaşdırıcı tədbirlər həyata keçirməlidir. Bununla yanaşı, respublikanın daxili bazarı üçün xalq istehlak malları və ilk növbədə kənd təsərrüfatı məhsulları istehlakçılara güzəştlər verilməlidir.

3. Bazar münasibətlərinə keçid şəraitinə gəlirlərin tənzimlənməsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri müəyyənləşdirməlidir. Gəlir siyasəti- gəlir əldə edənlərin ayrı-ayrı qruplarına differensiallaşdırılmış vergi qoyuluşu və əhaliyə sosial ödənişlər yolu əsasında dövlət büdcəsi vasitəsilə gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsindən ibarətdir.

4. Qeyri-dövlət sektorunda əmək müqavilələrinin bağlanmasına və əmək haqqının və sosial sığorta ayırmalarının hesablanması və ödənilməsi üzərində ciddi nəzarətin təmin edilməsi və s.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.
2. Н.Я.Ялиев – Azərbaycan XXЫ ысгип вя цчцпсц миниллиуин аугысында.
Bakı, 2001.
3. «Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafынын сцрятляндирилмяси тядбирляги haqqында» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 noyabr 2003-сц ил тарихли фярманы.
4. Azərbaycan Respublikası regionларынын sosial-iqtisadi inkişafы цзря Дювлят Proqramы haqqында 11 noyabr 2004-сц ил тарихли фярманы.

5. «Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
6. Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il Dövlət Büdcəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
7. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sərəliui ilə Vəki və şəhərgətrəfi qəşəvəlgəin sosial-iqtisadi inkişafına həsrg edilmiş məşavirənin materialları. «Azərbaycan» qəzeti, 28 fevral 2006-cı il.
8. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin fəaliyyəti haqqında hesabatının materialları. «Azərbaycan» qəzeti, 15 mart 2006-cı il.
9. Azərbaycanın statistik göstərgisiləri. Vəki, 2014.
10. Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin təsnifatı. Vəki, 2004-cü il.
11. «Təhsil haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
12. «Sosial sərbərlə haqqında» Azərbaycan Respublikasının 7
aprel
1997-cü il Qanunu.

13. «Vятяндашларын пенсиуа тяминаты хаqqында» Азярбауcaa Республикасы qанунуна дяуишикликляр вя ялавяляр едилмяси хаqqында АР-нин 13 июн 1997-си ил qануи.
14. «Sosiал сыьорта хаqqында» Азярбауcaa Республикасы Qануиуна дяуишикликляр вя ялавяляр едилмяси хаqqында Азярбауcaa Республикасынын 19 уанвар 2005-си ил тарихли Qануи.
15. «Ямяк пенсийалары щаггында» Азярбайъан Республикасынын гануиу, 7 феврал 2006-ъы ил.
16. «Cosiал мцавинятляр щаггында» Азярбайъан Республикасынын Гануиу. 7 феврал 2006-ъы ил.
17. Азярбайъан Республикасынын 2006-ъы ил Дювлят Бцдъяси щаггында Ганун
18. Азярбайъан Республикасы Дювлят Cosiал Мцдафия Фондунун 2010-ъи вя 2014-ъи илляр бцдъяси щаггында Азярбайъан Республикасынын Гануиу.
19. Мяъбури дювлят cosiал сыьорта юдямяляринин щесауланмасы вя юдянилмяси щаггында ясаcнамя. Баку, 2006.

20. Дювлят сосиал сыьорта фярди учотун апарылмасы гайдалары щаггында гайдалар. Багы, 2001.
21. Малиууя. Дярслик. Багы, 2001.
22. «Малиууя вя учот» журналы. Багы, 2004-2006-сы илляр.
23. Вядялов Ш.Ш., Мянхягятов Р.В., Qurbanov F.Я. «Вцдся системи». Дярслик. Багы-2003.
24. Вцдся хязинядарлыгынын ясалагы. Багы, 2002.
25. «Дювлят сосиал сыьорта системиня фярди учот щаггында» Азярбайъан Республикасынын Гануну, 27 нойабр 2001-ъи ил.
26. «Азярбайъан Республикасында пенсийа ислащаты Консепсийасы» щаггында Азярбайъан Республикасы Президентинин сярянъамы. 17 ийул 2001-ъи ил.
27. Азярбайъан Республикасы Малийя Назирлийинин сящийянин малийялящдирилмяси цзя норматив сяндляр топлусу. Багы, 2005.
28. «Тибби сыьорта щаггында» Азярбайъан Республикасынын Гануну. Багы, 1999.
29. Дювгц ядывиуат, 2005-2006-сы илляр.

30. Ханкишиев В.А. Малиууя пязаряти. Дярс вьсаити. Вакы - 2002.
- 31.Поляк Г.Б. «Финансовое обеспечение социальной сферы». Москва, 1998.
- 32.Родинова В.М. и др. Финансы. Учебник. Москва, 2002.
- 33.Романовский М.В., Врубловской О.В. Финансы. Москва, 2004.
- 34.Финансово-кредитный энциклопедический словарь. Колл. Автор под руков. А.Г.Грязнова. Москва, 2002.

XÜLASƏ

Sosial sığorta sosial təminatın tərkib hissəsi olmaqla onun formalarından biridir. Sosial sığorta – qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda vətəndaşların itirilmiş əmək haqlarının, gətirlərinin və ya əlavə xərclərinin kompensasiya edilməsinə, habelə itirilməsinin qarşısının alınmasına yönəldilmiş təminat formasıdır. Dissertasiya işində DSMF-də sosial sığorta daxilolmaları və xərcləri statistik məlumatlar vasitəsi ilə tədqiq edilmişdir. Tədqiqat işində dövlətin sosial sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar təkliflər verilmişdir.

SUMMARY

Social insurance is a form of social protection of the economically active population of the various risks associated with job loss, disability and income, based on collective solidarity compensation. A special feature is its social security funding from special extra-budgetary funds, earmarked contributions generated from employers and employees, with the support of the state. Social security is built on a certain dependence of insurance payments on the value of the labor contribution and insurance experience.

The most important economic function of social insurance is to create the necessary conditions for the reproduction of the labor force. However, social insurance - is an integral part of state policy in the social sphere, it promotes social justice, creating and maintaining political stability.

